

Вісник

Верховного Суду України

Судова реформа:
підвищити довіру до суду
та створити стандарти
правосуддя в Україні

Право власності:
європейський досвід
та українські реалії

**Аналіз правозастосування судами
норм закону про кримінальну
відповідальність щодо незаконного
виготовлення, зберігання, збуту
або транспортування з метою
збуту підакцизних товарів (деякі
проблемні питання (ст. 204 КК))**

**Речовий інтерес як об'єкт захисту
в цивільному праві України**

**Судові функції
Верховного Суду України:
дискусійні питання**

**Генеральний Суд УНР:
«Іменем Української Народної
Республіки»**

12(184)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

2 Хронологія подій Timeline

3 **Судова реформа: підвищити довіру до суду та створити стандарти правосуддя в Україні**

Міжнародний форум (14 грудня 2015 р.)

**Judicial reform:
to restore confidence to court and create standards of justice in Ukraine**
International forum (14 December 2015)

4 **Право власності: європейський досвід та українські реалії** *Міжнародна конференція (22—23 жовтня 2015 р.)*

Property Right: European Experience and Ukrainian Realities
International conference (22–23 October 2015)

10 Судова практика Court Practice

10 **Рішення у господарських справах** *Decisions in commercial cases*

15 Аналіз судової практики Survey of the Court Practice

15 **Аналіз правозастосування судами норм закону про кримінальну відповідальність щодо незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (деякі проблемні питання (ст. 204 КК))**

Analysis of enforcement by the courts of the rule on criminal liability for unlawful manufacturing, storage, sale or transportation for selling purposes of excisable goods (some problematic issues (Art. 204 of the CC))

24 Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

24 **Харченко Г.Г. Речовий інтерес як об'єкт захисту в цивільному праві України**

Kharchenko H.H. Proprietary interest as an object of protection in the civil law of Ukraine

З Новим 2016 роком та Різдвом Христовим!

Шановні колеги, дорогі друзі!
Від щирого серця вітаю вас
із Новим роком і Різдвом Христовим.
Нехай рік новий увійде до ваших осель мирним і добрим,
а світле Різдво принесе радість і злагоду,
затишок та благополуччя,
натхнення для нових здобутків.
Зичу, щоб у 2016 році у ваших душах
не згасав вогонь надії, любові й віри
в щасливе майбутнє.
Теплих новорічних свят і смачної куті!

З повагою
Голова Верховного Суду України

Я.М. Романюк

30 Точка зору Opinion

30 Редька А.І., Солоткий С.А. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання

Redka A.I., Solotkyi S.A. Judicial
functions of the Supreme Court of
Ukraine: controversial issues

40 Сторінки історії Pages of History

40 Романюк Я.М., Іванченко І.Б. Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки»

Romaniuk Y.M., Ivanchenko I.B.
General Court of the UPR:
in the name of the Ukrainian
People's Republic

46 Систематичний покажчик матеріалів, опублікованих у «Віснику Верховного Суду України» у 2015 р. *Systematic Index of Materials, published in the "Visnyk of the Supreme Court of Ukraine" in 2015*

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

24

листопада

Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** взяв участь у заключній конференції проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні». У своєму виступі він, зокрема, зазначив, що в ході реалізації цього проекту напрацьовано важливі документи — проект змін до Конституції України в частині правосуддя та пакет законодавчих змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

30

листопада

У Верховному Суді України здійснено неофіційний переклад Висновку № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів щодо позиції судової влади та її відносин з іншими органами державної влади в умовах сучасної демократії. Текст цього документа розміщено на офіційному веб-сайті Верховного Суду України.

8

грудня

Верховним Судом України оприлюднено перші результати опитування громадян (відвідувачів Суду), що тривало з 1 листопада ц. р. і мало на меті почути «з перших уст» думки, пропозиції та побажання стосовно роботи суддів. З результатами можна ознайомитися на офіційному веб-сайті Суду.

11

грудня

Відбулися збори суддів Верховного Суду України, на яких, зокрема, прийнято рішення про внесення змін до структури та штатного розпису апарату Верховного Суду України.

13

грудня

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** дав інтерв'ю для програми Українського радіо «Український простір», запис якого розміщено на офіційному веб-сайті Верховного Суду України. У ньому йдеться про підсумки роботи XIII з'їзду суддів України, стан здійснення правосуддя в державі, хід реформування судової системи, виклики та завдання, що стоять перед суддями в нинішніх умовах, та ін.

14

грудня

У приміщенні Верховного Суду України відбувся міжнародний форум «Судова реформа: підвищити довіру до суду та створити стандарти правосуддя в Україні». У заході взяли участь Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**, судді Верховного Суду України, їх колеги з регіонів нашої країни, працівники апаратів судів, провідні фахівці у галузі права, послі іноземних держав, міжнародні експерти та громадський актив. *Детальніше про це — на с. 3 журналу.*

15

грудня

Працівники Верховного Суду України відзначили своє професійне свято. З цієї нагоди Указом Президента України від 15 грудня 2015 р. № 703/2015 орденом «За заслуги» III ступеня нагороджено суддю Верховного Суду України у відставці **Федора Черногуза**, орденом княгині Ольги III ступеня — начальника управління Верховного Суду України **Ларису Ковальчук**, медаллю «За працю і звитягу» — помічника судді Верховного Суду України **Світлану Гармаш**. Почесне звання «Заслужений юрист України» присвоєно заступнику начальника управління Верховного Суду України — начальнику канцелярії **Наталії Гудзинській**.

Шановні судді та працівники апаратів судів!
Прийміть найщиріші вітання з нагоди професійного свята —

ДНЯ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ.

Чесне й сумлінне служіння ідеалам правової держави, надзвичайна відповідальність, високий фаховий рівень і ґрунтовні знання — це ті незмінні принципи й основи нашої діяльності, які необхідні для успішного розвитку судової системи та підвищення довіри суспільства до судової влади.

Тож нехай професіоналізм і самовіддана праця суддів та працівників апаратів судів будуть надійним підґрунтям для проведення реформи судоустрою та стануть запорукою верховенства права в національному судочинстві.

Бажаю успіхів у вашій благородній і відповідальній справі, нових професійних досягнень і незламності духу. Міцного вам здоров'я, миру та щастя.

З повагою
Голова Верховного Суду України **Я.М. Романюк**

Підтримка реформ
у сфері юстиції
в Україні

ВІДКРИТИЙ СУД

Верховний Суд
України

Судова реформа: підвищити довіру до суду та створити стандарти правосуддя в Україні

**Міжнародний форум
із такою назвою
відбувся 14 грудня ц. р.
в залі засідань Пленуму
Верховного Суду України**

У заході взяли участь судді судів загальної юрисдикції, працівники апаратів судів, провідні фахівці у галузі права, послі іноземних держав, міжнародні експерти і громадські активісти.

Форуму передувало створення всеукраїнською громадською організацією «Відкрита Україна» безпрецедентного проекту «Відкритий суд», який передбачає відеофіксацію судових засідань, викриття непрофесійності й процесуальних порушень з боку суддів, прокурорів та адвокатів. Верховний Суд України уклав із цією організацією угоду про партнерство у проведенні конкурсу «Репортер відкритого суду», в ході якого громадські активісти з 12 жовтня до 30 листопада ц. р. здійснювали всеукраїнський моніторинг судових засідань у судах різних інстанцій та юрисдикцій.

Захід був приурочений підбиттю підсумків роботи, проведеної в рамках проекту «Відкритий суд», нагородженню переможців конкурсу, а головне — обговоренню питань щодо створення та запровадження в нашій державі міжнародних стандартів правосуддя. Учасники заходу розглянули такі теми: «Судова реформа і право на справедливий суд», «Стандарти правосуддя в Україні», «Довіра до суду. Міжнародні стандарти правосуддя», «Авторитет та незалежність судової гілки влади», «Запит суспільства на судову реформу в Україні» та ін.

З вітальним словом до присутніх звернувся Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**, який, зокрема, наголосив, що публічність судового процесу є однією з гарантій забезпечення справедливості судочинства та засобом збереження довіри до суду. А забезпечення прозорості всіх судових процедур, з одного боку, спонукатиме учасників судового розгляду (суддів, прокурорів, адвокатів) до більш відповідального і добросовісного виконання покладених на них службових обов'язків, а з другого — дисциплінуватиме суд у дотриманні вимог процесуального закону. Усе це разом позитивно позначиться на якості правосуддя й підвищенні рівня довіри громадян до судової влади.

Крім того, Голова Верховного Суду України поінформував, що з метою активізації діалогу з суспільством у Верховному Суді України з 1 листопада ц. р. започатковано опитування відвідува-

чів, які звернулися до найвищої судової інстанції у системі судів загальної юрисдикції. За перший місяць участь в опитуванні взяли 142 респонденти. Усі пропозиції та зауваження ретельно проаналізовано, обговорюється можливість урахування рекомендацій і побажань щодо поліпшення роботи Суду.

Перед учасниками форуму також виступили керівник проекту «Відкритий суд» **Станіслав Батрин**, професор кафедри міжнародного приватного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Василь Кисіль**, менеджер програм місцевого економічного розвитку Western NIS Enterprise Fund **Ірина Озимок** та головний експерт проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» **Марк Сегал**.

Після цього присутнім на зібранні було презентовано низку відеосюжетів про позитивні та негативні приклади здійснення правосуддя в судах різних регіонів України, що викликало жваву дискусію. Своїми думками з приводу важливості запровадження цього проекту, результатів моніторингу судових засідань та іншого поділилися суддя Першотравневого районного суду м. Чернівців **Олеся Вольська-Тонієвич**, голова «Українського юридичного товариства» **Олег Березюк**, заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Станіслав Кравченко**, голова Вищого господарського суду України **Богдан Львов**, колишній політ'язень, Герой України **Степан Хмара**, голова Британо-Української торгової палати **Томс Бейт**, бізнес-омбудсмен України **Альгірдас Шемета**, заступник голови Господарського суду Харківської області **Олексій Бринцев**, голова комітету захисту прав людини Національної асоціації адвокатів України **Ганна Колесник**, президент Асоціації адвокатів України **Олег Рачук**, прес-секретар Львівського апеляційного адміністративного суду **Ольга Давид**, адвокати **Роман Корченко** і **Анатолій Тарасенко** та ін.

Цього ж дня Ярослав Романюк, Станіслав Батрин, Марк Сегал та Ірина Озимок провели прес-конференцію для представників засобів масової інформації, а також відбулося укладення угоди про партнерство між проектом «Відкритий суд» і Вінницьким апеляційним адміністративним судом.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Як уже повідомлялося в попередніх номерах журналу, 22—23 жовтня у Верховному Суді України відбулася міжнародна конференція «Право власності: європейський досвід та українські реалії». Пропонуємо до уваги читачів продовження публікації про цей захід*

У виступах на конференції йшлося також про прикладні питання забезпечення ефективного захисту права власності, корпоративних, інших речових прав.

Так, у законодавстві, що регулює корпоративні правовідносини, і досі є прогалини та колізії, які призводять до його неоднакового тлумачення та застосування судами, зазначив заступник Голови Верховного Суду України, к.ю.н. **Валентин Барбара**. Корпоративним спорам належить одне із провідних місць у судовій практиці, адже вони стосуються діяльності господарських товариств, яку без перебільшення можна вважати універсальною і найбільш оптимальною у функціонуванні стабільного майнового обороту організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання.

На прикладі справ, розглянутих Верховним Судом України, Валентин Барбара зауважив, що нині у спорах про корпоративні права найбільшу частку займають спори щодо визначення моменту набуття таких прав, і детально проаналізував теорію та застосування на практиці права власності на акції, співвідношення акції та частки, спадкування частки у статутному капіталі господарських товариств та ін.

Свою точку зору з приводу складних питань у спорах щодо права на частку у статутному капіталі господарського товариства виклала **Інна Спасибо-Фатеева**. Так, багато є таких випадків, коли особа набула частку у статутному капіталі, але не набула корпоративних прав; один з подружжя реалізував на це своє право, а другий — ні. Чимало проблем трапляється і в спадкуванні права на частку, наприклад, якщо людина його оформила не у своєму нотаріальному окрузі тощо.

Про особливості застосування ст. 365 ЦК України з урахуванням норм частин 4 і 5 ст. 71 СК України йшлося у виступі завідувача кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н. **Неллі Голубової**. Аналізуючи судову практику з цього питання, науковець підтримала правову позицію Верховного Суду України про те, що право власності співвласника на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників може бути припинено за умови, що така шкода не буде істотною, і саме ця обставина має бути визначальною при вирішенні такої категорії справ.

Складним питанням, що виникають у судів при вирішенні спорів щодо набуття права власності на новостворене нерухоме

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 11. — С. 13—16.

майно та об'єкти незавершеного будівництва, їх поділ та відчуження, присвятила свій виступ суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, член Вищої ради юстиції, к.ю.н.

Алла Олійник. Для правозастосовної практики, підкреслила вона, важливою є відповідь у законодавстві на

питання щодо моменту виникнення права на новостворене майно та його правовий режим від початку до завершення процесу його створення.

Ураховуючи значну кількість теоретичних і практичних розбіжностей, що виникають при тлумаченні і застосуванні ст. 331 ЦК України, Алла Олійник детально зупинилася на такому поширеному питанні, як визнання права власності на об'єкти незавершеного будівництва та їх поділ у спорах між подружжям. Так, для правильного вирішення спору суд має визначити, який саме об'єкт підлягає поділу та виходити із його правового режиму, та з'ясувати, чи є незавершене будівництво об'єктом цивільних правовідносин, чи є об'єкт незавершеного будівництва річчю (нерухомим майном).

У цивільному праві питання про право власності на незавершене будівництво розглядається у взаємозв'язку із правомірністю віднесення цього об'єкта до категорії нерухомості. Можна дійти висновку, що об'єкт незавершеного будівництва розглядається як річ (нерухомість), яка не введена в установленому порядку в експлуатацію. Водночас такий об'єкт, не введений в експлуатацію, і об'єкт незавершеного будівництва, введений в експлуатацію (йдеться про завершений будівництвом об'єкт, яким він стає з моменту підписання документа про його прийняття в експлуатацію), — це різні об'єкти нерухомого майна, що впливає на вирішення спору про їх поділ.

Проте якщо особа не набула права власності на самочинне будівництво, то така особа не може звертатися за захистом порушеного права, зазначила Алла Олійник.

Конвенція містить термін «обмеження права власності», Конституція України — «конфіскація», зазначив на початку свого виступу суддя Львівського окружного адміністративного суду, професор, д.ю.н.

Володимир Кравчук. І саме запровадження таких нових інститутів, як спеціальна конфіскація та визнання

активів необґрунтованими, які є видами саме конфіскації, на думку Володимира Кравчука, — найбільш істотне за останні роки у правовому регулюванні в галузі запобігання та боротьби з корупцією.

ЄСПЛ не розглядає конфіскацію майна як порушення Конвенції, якщо під час відповідного втручання було дотримано принципу законності, і воно не було свавільним. І навіть допускає конфіскацію майна без вироку суду щодо власності,

яка належить членам родини винного (незалежно від того, чи його було засуджено) та за наявності таких обставин, як: 1) відомості про незаконне походження майна; 2) неможливість пояснити походження майна; 3) тяжкість злочину; 4) встановлення факту про те, чи не є третя сторона фіктивним власником.

Слід враховувати, що відповідно до ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Отже, конфіскація (будь-які її види) передбачає такі необхідні умови:

1) закон як правову основу; 2) визначені законом випадки, коли конфіскація може бути застосована (підстави); 3) визначений законом обсяг конфіскації (склад майна); 4) визначений законом порядок конфіскації (процедура розгляду справи, коло суб'єктів, які можуть вимагати конфіскації, порядок виконання рішення); 5) судові рішення.

Запровадження правового інституту визнання активів необґрунтованими є одним з інструментів антикорупційної політики та боротьби з відмиванням (легалізацією) доходів, здобутих злочинним шляхом. Цей інститут відповідає міжнародному праву та застосовується в багатьох країнах. Водночас український його варіант потребує істотного доопрацювання, підсумував Володимир Кравчук.

Про особливості захисту права власності на тимчасово окупованій території України, на території проведення АТО та у зв'язку із її проведенням йшлося у виступі доцента кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к.ю.н. **Олега Первомайського.** Хто насправді є суб'єктами відповідальності, враховуючи, що постраждалими є і приватні особи, і держава Україна та український народ загалом? Як це трактується у міжнародному праві? Яким має бути оптимальний формат захисту права власності на окупованих територіях і територіях, де проводиться АТО? На переконання

Олега Первомайського, допомогти розв'язати ці непрості питання зможе, зокрема, міжнародний трибунал, модель створення якого мають підказати і країни-посередники.

В українському законодавстві, на відміну від міжнародного, немає концепцій і понять, пов'язаних із відповідальністю та імунітетом держави і державної власності, зазначила партнер ЮФ «Саєнко Харенко», к.ю.н. **Тетяна Сліпачук.** Вітчизняні теоретичні, практичні та правозастосовні розробки занадто застарілі, тому

вони не дають можливості відстоювати державні інтереси України в іноземних юрисдикціях.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «Право власності: європейський досвід та українські реалії»

1. Право власності має фундаментальний характер і захищається згідно з нормами національного законодавства з урахуванням принципів ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Перший протокол, Конвенція відповідно). Держави-учасниці Конвенції зобов'язані поважати право кожного на мирне володіння своїм майном та гарантувати його захист передусім на національному рівні. Зазначене положення в Україні закріплено на конституційному рівні у принципі непорушності права власності (ст. 41 Конституції України).

2. В умовах, коли право України у сфері регулювання відносин власності та забезпечення реальних гарантій їх захисту постійно зазнає змін, часом кардинальних, важливим є належне тлумачення і застосування правових норм, що регулюють право власності, та формування уніфікованої судової практики. Водночас на недосконалість, суперечливість законодавства, прогалини в ньому повинні оперативно реагувати як суб'єкти законодавчої ініціативи, так і законодавець з метою якісного усунення цих недоліків.

3. Більшість спорів, що виникають у сфері втручання держави у право власності фізичної чи юридичної особи, потенційно вимагають від українських судів застосування положень ст. 1 Першого протоколу. Тому для суддів і учасників судових процесів важливим є правильне розуміння критеріїв, які належить оцінювати на предмет відповідності втручання у право власності принципам, закладеним у ст. 1 Першого протоколу, а також обґрунтоване (адекватне, виважене, виправдане) застосування практики ЄСПЛ.

4. Право власності (на мирне володіння майном) не є абсолютним. За своєю правовою природою воно потребує регулювання з боку держави, може бути обмежено, а держава вправі вживати певних заходів і втручатися у право власності, у тому числі й позбавляти власності громадян. При цьому в таких діях держава повинна дотримуватися усталених принципів правомірного втручання, зокрема тих, що напрацьовані ЄСПЛ, через рішення якого відбувається розуміння змісту норм Конвенції, Першого протоколу, їх практичне застосування.

5. Практику ЄСПЛ українські суди застосовують згідно зі ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р.

№ 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» як джерело права. Тому слід урахувати, що ЄСПЛ, розглядаючи справи за заявами про захист права на мирне володіння майном, напрацював загальноновизнані стандарти захисту цього права, які зводяться до такого загального правила, а саме: вирішуючи питання про те, чи відбувається порушення ст. 1 Першого протоколу, треба визначити, чи є в позивача право власності на майно, що охоплюється змістом зазначеної ст. 1, чи мало місце втручання в мирне володіння майном та яким є характер такого втручання, чи відбулося позбавлення майна. При цьому варто звернути увагу, зокрема, на таке:

5.1. Конвенція у ст. 1 Першого протоколу практично в єдиному приписі, що стосується майна, об'єднує всі права фізичної або юридичної особи, які містять у собі майнову цінність. На відміну від традиційного розуміння інституту права власності, характерного як для України, так і загалом для держав континентальної системи права, ЄСПЛ тлумачить поняття «майно» (*possessions*) набагато ширше й у контексті ст. 1 Першого протоколу під майном розуміє не тільки «наявне майно» (*existing possessions*), але й різні інтереси економічного характеру (активи (*assets*));

5.2. Крім рухомого та нерухомого майна захисту відповідно до ст. 1 Першого протоколу підлягають, зокрема, акції (і не лише в частині їх вартості, а й у частині прав щодо контролю над підприємством, які вони надають власнику), патенти, ліцензії, професійна клієнтура («добре ім'я»), матеріальна компенсація, присуджена судовим рішенням, право на пенсію тощо;

5.3. ЄСПЛ виходить із того, що положення ст. 1 Першого протоколу містить такі три правила: а) перше має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; б) друге стосується позбавлення майна і визначає певні умови для визнання втручання у право на мирне володіння майном правомірним; в) третє визнає за державами право контролювати використання майна за наявності певних умов для цього. Зазначені правила не застосовуються окремо, вони мають тлумачитися у світлі загального принципу першого правила, але друге та третє правила стосуються трьох найважливіших суверенних повноважень держави: права вилучати власність у суспільних інтересах, регулювати

використання власності та встановлювати систему оподаткування;

5.4. У практиці ЄСПЛ напрацьовано три головні критерії, які слід оцінювати на предмет відповідності втручання у право особи на мирне володіння своїм майном принципу правомірного втручання, сумісного з гарантіями ст. 1 Першого протоколу, а саме: а) чи є втручання законним; б) чи переслідує воно «суспільний інтерес» (*public interest, general interest, general interest of the community*); в) чи є такий захід (втручання у право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям (*must be a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aims pursued*). ЄСПЛ констатує порушення державою ст. 1 Першого протоколу, якщо хоча б одного критерію не буде дотримано;

5.5. Втручання держави у право особи на мирне володіння своїм майном повинно здійснюватися на підставі закону, під яким розуміється нормативно-правовий акт, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм (*quality of the law is requiring that it be accessible to the persons concerned, precise and foreseeable in its application*). Тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів, але спосіб, у який це тлумачення і застосування відбувається, повинен призводити до наслідків, сумісних з принципами Конвенції з точки зору їх тлумачення у світлі практики ЄСПЛ;

5.6. Втручання держави у право особи на мирне володіння своїм майном є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного інтересу», при визначенні якого ЄСПЛ надає державам право користуватися «значною свободою (полем) розсуду» (*national authorities enjoy a certain margin of appreciation*) з огляду на те, що національні органи влади краще знають потреби власного суспільства і знаходяться в кращому становищі, ніж міжнародний суддя, для оцінки того, що становить «суспільний інтерес». Це поняття має широке значення, втручання держави у право на мирне володіння майном може бути виправдане за наявності об'єктивної необхідності у формі публічного, загального інтересу (*public, general interest*), який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності;

5.7. Втручання держави у право особи на мирне володіння своїм майном повинно здійснюватися з дотриманням принципу пропорційності (*principle of proportionality*), тобто справедливої рівноваги (балансу) (*fair balance*) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від

втручання. «Справедлива рівновага» не означає обов'язкового досягнення соціальної справедливості в кожній конкретній справі, а передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, яку передбачається досягнути, та засобами, які використовуються. Необхідний баланс не буде дотримано, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар» (*individual and excessive burden*);

5.8. Принцип пропорційності (*principle of proportionality*), закріплений як загальний принцип у Договорі про заснування ЄС, вимагає співрозмірного обмеження прав і свобод людини для досягнення публічних цілей. Відповідно до зазначеного принципу органи влади, зокрема, не можуть покладати на громадян зобов'язання, що перевищують межі необхідності, які випливають із публічного інтересу, для досягнення цілей, які прагнуть досягнути за допомогою застосовуваної міри (або дій владних органів);

5.9. Принцип пропорційності пов'язаний із принципом верховенства права, а саме: принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип пропорційності, натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком. Судова практика ЄСПЛ розглядає принцип пропорційності як невід'ємну складову та інструмент верховенства права, зокрема й у питаннях захисту права власності;

5.10. Дотримання принципу пропорційності передбачає, що втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, буде розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства. Ужиті державою заходи мають бути ефективними з точки зору розв'язання проблеми суспільства і водночас пропорційними щодо прав приватних осіб. Оцінюючи пропорційність, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав і свобод заінтересованої особи, оскільки обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для реалізації поставленої мети;

5.11. При втручанні у право на мирне володіння майном відповідно до принципу пропорційності важливим є вирішення питання про надання справедливої та обґрунтованої компенсації. При цьому ЄСПЛ вважає, що немає універсальних правил визначення розміру компенсації й таке питання повинно розглядатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин. Компенсація

має бути розумно пов'язаною з вартістю втраченого майна, але не обов'язково має відповідати його ринковій вартості.

6. Рішення ЄСПЛ мають бути застосовані українськими судами обов'язково, але таке застосування повинно бути обґрунтованим: адекватним, виваженим, виправданим. Водночас залишається проблемою необґрунтоване, формальне, а не змістове застосування практики ЄСПЛ, зокрема, коли рішення ЄСПЛ суд зазначає в рішенні, цитує окремі його пункти, але насправді вириває з контексту рішення деякі висновки ЄСПЛ та зводить їх до абсолюту. Про це свідчить застосування рішень ЄСПЛ у таких справах, як «*Стретч проти Сполученого Королівства*» (у спорах, що стосуються повернення майна (у тому числі земельних ділянок) у державну або комунальну власність) та «*Ісмаїлов проти Російської Федерації*» (у спорах, що стосуються конфіскації майна як адміністративного стягнення за порушення митних правил).

7. Практика ЄСПЛ повинна застосовуватися національними судами як особливе джерело права з урахуванням того, що рішення ЄСПЛ за своєю правовою природою не містять однозначних, жорстких, безальтернативних правил. Навпаки, вони у своїй основі — це висновок, який міститься в їх мотивувальній частині, набір обов'язкових і необов'язкових тверджень, а тому рішення ЄСПЛ не слід розглядати як безумовний прецедент.

8. У більшості рішень ЄСПЛ вказує на критерії та обставини, які мають бути оцінені, та пропонує способи їх оцінки, проте кінцевий результат вирішення спору (задовольнити позов чи відмовити в його задоволенні) належить до сфери розсуду національного суду. У разі застосування рішень ЄСПЛ національним судом при розгляді спору власне результат вирішення справи ЄСПЛ, певні цитати з його рішення, окремі висновки ЄСПЛ у конкретній справі, вирвані з контексту та відірвані від її обставин, не повинні бути формальним приводом для того, щоб національні суди вирішували всі подібні спори з аналогічним результатом та звільнялися від обов'язку провести власну оцінку обставин і фактів у тих справах, які розглядають безпосередньо.

9. ЄСПЛ у рішеннях у справах «*Стретч проти Сполученого Королівства*» та «*Ісмаїлов проти Російської Федерації*» наголошує на одному з обов'язкових критеріїв правомірності втручання у право мирного володіння майном — його пропорційності, справедливій рівновазі між суспільним та приватним інтересами. Складові цього критерію не є універсальними (абсолютними), оскільки немає чіткого, виключного перелі-

ку обставин, установлення яких беззаперечно свідчить про додержання чи порушення цієї справедливої рівноваги.

10. Пропорційність є оціночною категорією і повинна встановлюватися щодо конкретного суб'єкта в кожній окремій справі на підставі тих обставин і фактів, що встановлені судом безпосередньо. Підґрунтям для висновку про додержання балансу інтересів, якщо втручання у право особи на мирне володіння майном має місце, повинен бути результат вивчення спірної ситуації, а не загальні приписи чи цитати, вирвані з контексту рішення ЄСПЛ.

11. Втручання держави у право особи на мирне володіння майном не може вважатися виправданим, якщо порушення закону має суто формальний характер. Разом з тим рішення ЄСПЛ у справі «*Стретч проти Сполученого Королівства*» в жодному разі не є достатньою перешкодою для витребування в особи незаконно й недобросовісно відчуженого майна. Так само рішення ЄСПЛ у справі «*Ісмаїлов проти Російської Федерації*» не свідчить про те, що в Україні порушники митних правил повинні звільнитися від додаткового адміністративного стягнення (конфіскації) за нормою національного закону (наприклад, ст. 471 МК України), яка не суперечить Конвенції та визнається ЄСПЛ допустимою частиною регуляторного механізму держави, що відповідає загальним інтересам суспільства.

12. Розумними очікуваннями особи вважаються легітимні (або законні) і виправдані очікування набути майно або майнове право, яке відповідно до практики ЄСПЛ підлягає правовій охороні як майно. Поняття «законні очікування» (*legitimate expectations*) слід розглядати як елементи верховенства права та «юридичної визначеності» (*legal certainty*). Практика Суду ЄС і ЄСПЛ розглядає законні очікування як елемент правової визначеності в умовах відсутності єдиної теорії легітимних (законних) очікувань, придатних для всіх національних правопорядків.

Автономне поняття «законні очікування» не може протиставлятися положенням ч. 2 ст. 19 Конституції України про пріоритетність забезпечення правового порядку. Практикою ЄСПЛ і міжнародних арбітражів визнається, що принцип обґрунтованого очікування не може заперечувати право держав змінювати своє законодавство. Відповідно до ч. 2 ст. 328 ЦК України право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом. Якщо судом встановлено незаконність набуття права власності, то відсутні підстави для застосування концепції «легітимних очікувань» або надання їй переваги

порівняно з нормами ст. 19 Конституції України та ЦК України про набуття права власності.

13. Складовою механізмом захисту права особи на мирне володіння своїм майном, гарантованого ст. 1 Першого протоколу, є превентивні способи захисту права власності. Згідно зі ст. 15 ЦК України суб'єктивне право має бути захищено в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Превентивний захист права власності допускається в разі існування загрози порушення права, яка повинна мати реальний характер і бути доведена в кожному конкретному випадку.

14. Згідно з практикою ЄСПЛ корпоративні права в їх широкому розумінні належать до економічних активів і можуть розглядатися як майно в розумінні ст. 1 Першого протоколу.

15. Права власника акцій, а саме право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у виді дивідендів та частини майна акціонерного товариства в разі його ліквідації, а також право на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, є корпоративними, а спори щодо цих прав відповідно до ст. 12 ГПК України підвідомчі господарським судам України. Вирішуючи корпоративні спори, які займають одне з провідних місць у судовій практиці, господарські суди мають керуватися прийнятими вищими судовими інстанціями постановами, рекомендаціями та узагальненнями судової практики, адже законодавство, що регулює корпоративні правовідносини, і дотепер містить прогалини й колізії.

16. Суди не є органом законодавчої влади і не можуть перебирати на себе функції законотворця, а тому в контексті розгляду проблемних аспектів переходу корпоративних прав, що впливають із права власності на акції (частки) товариств, на законодавчому рівні слід урегулювати питання щодо визначення кількості голосів для повноважності загальних зборів учасників товариства та результатів голосування у разі, якщо впродовж першого року із дня державної реєстрації товариства учасник не виконав свого обов'язку стосовно формування статутного капіталу, а загальні збори не прийняли передбачених ч. 2 ст. 52 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» рішень, а також при вирішенні питання про вступ спадкоємця або правонаступника до товариства. Водночас слід установити строк для надання учасниками товариства з обмеженою відповідальністю згоди на вступ спадкоємців до товариства в разі, якщо необхідність такої згоди передбачено статутом. Також із метою врегулю-

вання питань переходу частки товариства, яке здійснює діяльність у галузі, стратегічно важливій для безпеки держави, у власність іноземним інвесторам слід на рівні закону визначити поняття «стратегічна галузь для економіки і безпеки держави», а також перелік підприємств цієї галузі.

17. Економічними активами, майном у розумінні ст. 1 Першого протоколу можна вважати об'єкт незавершеного будівництва. З огляду на те, що поняття «об'єкт незавершеного будівництва» у вітчизняному законодавстві трактується неоднозначно, в судовій практиці спостерігаються труднощі щодо співвідношення понять «новостворене нерухоме майно» та «об'єкт незавершеного будівництва». Правильне вирішення спорів, що стосуються таких об'єктів, залежить від особливостей їх правового режиму. Зокрема, за змістом ст. 331 ЦК України об'єкт незавершеного будівництва характеризується як нерухоме майно в процесі його створення, тому його можна розглядати як річ з особливими характеристиками. Водночас визнання в судовому порядку права власності на неприйнятий в експлуатацію об'єкт незавершеного будівництва як на нерухоме майно нормами ЦК України чи іншими нормативними актами не передбачено.

18. З урахуванням правил ЄСПЛ щодо застосування ст. 1 Першого протоколу та згідно із засадами українського цивільного законодавства припинення права власності особи на майно допустиме тільки з підстав, чітко визначених законом. Відповідні підстави передбачено, зокрема, у ст. 365 ЦК України, згідно з якою припинення судом права власності особи на частку в спільному майні допустиме за умови доведення наявності хоча б однієї (будь-якої) підстави, передбаченої пунктами 1—4 ч. 1 ст. 365 ЦК України.

Отже, в сучасних умовах, коли вітчизняне законодавство у сфері регулювання відносин власності не можна вважати цілком досконалим, важливу роль у забезпеченні гарантій захисту права власності виконують суди та уніфікована судова практика. Тлумачення і, як наслідок, застосування судами України національних правових норм у цій сфері повинно відповідати принципам мирного володіння майном, закладеним у ст. 1 Першого протоколу, та органічно поєднуватися з обґрунтованим (адекватним, виваженим, виправданим) застосуванням відповідних рішень ЄСПЛ для того, щоб спосіб тлумачення та застосування судом вітчизняного законодавства призводив до наслідків вирішення спору, сумісних із принципами Конвенції.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Згідно зі ст. 167 ГК України корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

За змістом п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі, зокрема, справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів.

Тобто незалежно від суб'єктного складу, якщо акціонер (учасник) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, то такий спір підвідомчий господарським судам.

Аналіз наведених норм матеріального права дає підстави для висновку про те, що учасник (акціонер) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав

ПОСТАНОВА

*Судової палати у господарських справах Верховного Суду України
від 1 липня 2015 р.
(в и т я з)*

У червні 2014 р. Ф. звернувся до Господарського суду Київської області з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Агроком» (далі — ТОВ) і приватного підприємства «Бета-Консалтинг» (далі — ПП) про визнання недійсними договорів.

Позовні вимоги обґрунтовано відсутністю у ПП необхідного обсягу прав щодо майна, яке є предметом договорів оренди нежитлового приміщення від 15 травня 2012 р. № ДО-01, від 1 березня 2013 р. № ДО-04 та договорів відповідального зберігання від 1 березня 2013 р. № 01/03

і № 375, а також відсутністю відповідних повноважень у директора ТОВ на укладення із ПП зазначених договорів.

Рішенням Господарського суду Київської області від 12 серпня 2014 р., залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 7 жовтня 2014 р., позов задоволено повністю.

Вищий господарський суд України постановою від 19 листопада 2014 р. зазначені постанову Київського апеляційного господарського суду і рішення Господарського суду Київської області

скасував та прийняв нове рішення, яким у задоволенні позову відмовив.

Так, суд касаційної інстанції дійшов висновку про те, що законом не передбачено право акціонера (учасника) господарського товариства звертатися до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва; учасник товариства не наділений суб'єктивним правом щодо здійснення повноважень власника майна товариства, а тому позивач не належить до тих суб'єктів, які мають право оспорити зазначені договори; учасники господарського товариства не вправі звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших учасників господарського товариства та самого товариства поза відносинами представництва, а також обґрунтовувати свої вимоги порушенням прав інших учасників товариства.

Ф. у порядку ст. 111¹⁹ ГПК подав заяву про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 911/2435/14 з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

На обґрунтування неоднакового застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права заявник надав копії постанов Вищого господарського суду України від 24 липня 2014 р. у справі № 911/2320/13, від 20 січня 2011 р. у справі № 12/75пд, від 25 лютого 2015 р. у справі № 911/2089/14, в яких викладено правову позицію про те, що вчинення директором товариства під час укладення спірного договору дій з перевищенням повноважень, наданих цій особі статутом товариства та чинним законодавством України, є підставою для визнання спірного договору недійсним. Крім того, заявник надав копію постанови Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 3-207гс14, в якій викладено аналогічну правову позицію щодо застосування норм матеріального права.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення учасників судового процесу, дослідивши доводи заявника, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вважає, що заява підлягає задоволенню з огляду на таке.

Як встановлено судом першої інстанції та вбачається із матеріалів справи, 21 січня 2013 р.

за відсутності кворуму загальними зборами учасників ТОВ прийнято рішення, оформлене протоколом № 21, про виключення Ф. зі складу учасників товариства та про внесення змін до Статуту ТОВ.

Рішенням Господарського суду Київської області від 14 червня 2013 р. у справі № 911/1975/13, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду, яке набрало законної сили, визнано недійсними та скасовано рішення зборів учасників ТОВ, оформлені протоколами № 21, № 23 та № 24.

Отже, відповідно до пунктів 1.2 та 11.1 Статуту ТОВ, затвердженого протоколом загальних зборів учасників товариства від 21 квітня 2008 р. № 16, Ф. є учасником ТОВ, частка якого у статутному капіталі товариства становить 70 %.

27 березня 2012 р. між відповідачами було укладено договір управління майном, відповідно до п. 1.1 якого в порядку та на умовах, визначених цим договором, установник управління передає управителю нерухоме майно в управління на строк, визначений цим договором, а управитель за плату від свого імені здійснює управління цим майном виключно в інтересах установника управління або названої ним особи (вигодонабувача).

Зі свого боку між ПП як управителем зазначеного майна, відповідно до умов договору управління майном, і ТОВ було укладено спірні договори.

За змістом п. 16.1 Статуту ТОВ (тут і далі — у редакції, чинній на час укладення спірного договору) вищим органом товариства є збори учасників.

До виключної компетенції зборів учасників належить, зокрема, укладення угод на відчуження, а також угод про здачу в найм, оренду, заставу майна, кредитних договорів (п. 17.9.19 Статуту).

Виконавчим органом товариства є директор, уповноважений розпоряджатися майном товариства (у тому числі грошовими коштами), основними фондами при погодженні із загальними зборами учасників (п. 18.1, підпункт 18.5.7 Статуту).

Згідно з положеннями частин 1, 2 ст. 16 ЦК кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Таким способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, визнання правочину недійсним.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 203 ЦК зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) (ст. 215 ЦК).

Згідно зі ст. 167 ГК корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

За змістом п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК господарським судам підвідомчі, зокрема, справи, що виникають з корпоративних відносин у справах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням,

діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів.

Тобто незалежно від суб'єктного складу, в разі якщо учасник (акціонер) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, то такий спір підвідомчий господарським судам.

Аналіз наведених норм матеріального права з урахуванням положень п. 18.1, підпункту 18.5.7 Статуту ТОВ, зважаючи на частку позивача у статутному фонді товариства (70 %), дає підстави для висновку про те, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про визнання недійсними зазначених договорів, оскільки укладення директором ТОВ цих договорів свідчить про порушення корпоративних прав позивача щодо управління справами товариства, розподілу прибутку товариства (з одержанням своєї частки) від господарської діяльності товариства та погіршення майнового стану підприємства, що впливає на права позивача як учасника, з часткою у статутному капіталі товариства в розмірі 70 %.

Крім того, аналогічну правову позицію викладено у постанові Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 3-207Гс14.

За таких обставин та керуючись статтями 111¹⁶, 111²³—111²⁵ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила: заяву Ф. задовольнити. Скасувати постанову Вищого господарського суду України від 19 листопада 2014 р.

Залишити в силі постанову Київського апеляційного господарського суду від 7 жовтня 2014 р.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

КОМЕНТАР ДО ПОСТАНОВИ

Досить часто акціонери товариства, не погоджуючись із діяльністю органів товариства, звертаються до суду з позовами про захист своїх прав та інтересів.

Зокрема, позивач у справі як акціонер звернувся до Господарського суду Київської області з позовом до ТОВ і ПП про визнання недійсними договорів. Позовні вимоги обґрунтовано відсутністю у ПП необхідного обсягу прав щодо майна, яке є предметом договорів оренди нежитлового приміщення та договорів відповідального зберігання, а також відсутністю відповідних повноважень у директора ТОВ на укладення із ПП цих договорів.

Вищий господарський суд України, скасовуючи постанову Київського апеляційного господарського суду і рішення Господарського суду Київської області та приймаючи нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено, послався на те, що законом не передбачено права акціонера (учасника) господарського товариства звертатися до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва; учасник товариства не наділений суб'єктивним правом щодо здійснення повноважень власника майна товариства, а тому позивач не належить до тих суб'єктів, які мають право оспорити зазначені договори; учасники господарського товариства не вправі звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших учасників господарського товариства і самого товариства поза відносинами представництва, а також обґрунтовувати свої вимоги порушенням прав інших учасників товариства.

Для усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної ін-

станції норм матеріального права Верховному Суду України належало дати відповідь на питання, чи є вчинення директором товариства під час укладення спірних договорів дій із перевищенням повноважень, наданих цій особі Статутом ТОВ і чинним законодавством України, підставою для визнання спірного договору недійсним.

Так, у цій справі суди встановили, що 21 січня 2013 р. за відсутності кворуму загальними зборами учасників ТОВ прийнято рішення, оформлене протоколом № 21, про виключення Ф. зі складу учасників товариства та про внесення змін до Статуту ТОВ.

Рішенням Господарського суду Київської області від 14 червня 2013 р. у справі № 911/1975/13, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду, яке набрало законної сили, визнано недійсними та скасовано рішення зборів учасників ТОВ, оформлені протоколами № 21, № 23 та № 24.

Отже, відповідно до пунктів 1.2 та 11.1 Статуту ТОВ, затвердженого протоколом загальних зборів учасників товариства № 16, Ф. є учасником ТОВ і його частка у статутному капіталі товариства становить 70 %.

27 березня 2012 р. між відповідачами було укладено договір управління майном, відповідно до п. 1.1 якого в порядку та на умовах, визначених цим договором, установник управління передає управителю нерухоме майно в управління на строк, визначений цим договором, а управитель за плату від свого імені здійснює управління цим майном виключно в інтересах установ-

ника управління або названої ним особи (вигодонабувача).

Зі свого боку між ПП як управителем зазначеного майна, відповідно до умов договору управління майном, і ТОВ було укладено спірні договори.

За змістом Статуту ТОВ (у редакції, чинній на час укладення спірного договору) вищим органом товариства є збори учасників, до виключної компетенції яких належить, зокрема, укладення угод на відчуження, а також угод про здачу в найм, оренду, заставу майна, кредитних договорів. Виконавчим органом товариства є директор, уповноважений розпоряджатися майном товариства (у тому числі грошовими коштами), основними фондами при погодженні із загальними зборами учасників.

Вирішуючи спір, Верховний Суд України виходив із того, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Згідно з положеннями частин 1, 2 ст. 16 ЦК кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Таким способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, визнання правочину недійсним.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 203 ЦК зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частин 1—3, 5 та 6 ст. 203 ЦК. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) (ст. 215 ЦК).

Згідно зі ст. 167 ГК корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що ви-

никають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

За змістом п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК господарським судам підвідомчі, зокрема, справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів.

Тобто незалежно від суб'єктного складу, в разі якщо учасник (акціонер) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, то такий спір підвідомчий господарським судам.

Аналіз наведених норм матеріального права з урахуванням положень Статуту ТОВ та розміру частки позивача у статутному фонді товариства (70 %) дає підстави для

висновку про те, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правомірною висновку про визнання недійсними зазначених договорів, оскільки укладення директором ТОВ цих договорів свідчить про порушення корпоративних прав позивача щодо управління справами товариства, розподілу прибутку товариства (з одержанням своєї частки) від господарської діяльності товариства та погіршення майнового стану підприємства, що впливає на права позивача як учасника, з часткою у статутному капіталі товариства в розмірі 70 %.

Зважаючи на викладене, постанову Вищого господарського суду України було скасовано, а постанову суду апеляційної інстанції залишено в силі.

ОГОЛОШЕННЯ

У зв'язку із втратою вважати недійсними такі посвідчення працівників апарату Верховного Суду України:

- помічника судді, видане на ім'я Кучерук Ніни Василівни, № 15/13;
- провідного спеціаліста, видане на ім'я Попроцького Олега Миколайовича, № 37/14.

Управління кадрової роботи

АНАЛІЗ правозастосування судами норм закону про кримінальну відповідальність щодо незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (деякі проблемні питання (ст. 204 КК)) *

Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів є самостійним складом злочину, виділеним в окрему кримінально-правову норму (ч. 2 ст. 204 КК). При цьому незаконне виготовлення підакцизних товарів тягне відповідальність за ч. 2 ст. 204 КК лише за умови, що таке виготовлення здійснюється: а) шляхом відкриття підпільних цехів; б) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів; в) особою, яка раніше була засуджена за цією статтею.

Виготовлення підакцизних товарів має кваліфікуватись за ч. 2 ст. 204 КК лише за умови його незаконності.

Поняттям «виготовлення підакцизних товарів» у ч. 2 ст. 204 КК охоплюється саме технологічний процес створення таких товарів. Якщо процес незаконного виготовлення є безрезультатним, тобто поки готові підакцизні товари не отримані, дії винного за спрямованістю умислу мають кваліфікуватись як замах з посиланням на відповідну частину ст. 15 КК. Дії особи, спрямовані на відкриття (створення) підпільного цеху для незаконного виготовлення підакцизних товарів, а також вчинення з цією ж метою підшукування або пристосування обладнання, що забезпечує масове виробництво товарів, повинні кваліфікуватись з посиланням на ст. 14 КК як готування до вчинення передбаченого ч. 2 ст. 204 КК злочину у формі незаконного виготовлення підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів.

Дії особи, яка спочатку незаконно виготовила підакцизні товари за умов, вказаних у ч. 2 ст. 204 КК, а потім з метою збуту зберігала чи транспортувала їх або здійснила збут незаконно виготовлених товарів, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 2 ст. 204 КК.

Характеристики підпільного цеху в плані відповідальності за ч. 2 ст. 204 КК не обов'язково мають відповідати ознакам цеху як організаційного та/або технологічного відокремленого структурного підрозділу легально діючого підприємства.

Виготовлення підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів — це незаконне виготовлення такого товару в певному місці, приміщенні чи споруді, які спеціально були пристосовані для незаконного виготовлення підакцизних товарів. Такий цех може створюватися як за місцем проживання винної особи, так і в будь-якому іншому місці. Зазначене пристосування може мати різний вигляд, залежно від виду підакцизного товару та вибраного особою способу його виготовлення, зокрема у встановленні спеціального обладнання, облаштуванні робочих місць для працівників, розміщенні комплектів предметів, що використовуються під час виготовлення підакцизних товарів тощо. Для кваліфікації за цією ознакою не мають значення розміри такого цеху, а також на яку кількість робітників він розрахований.

Не варто робити акцент і на масовому виготовленні підакцизних товарів за допомогою обладнання і технологій, що використовуються для їх легального промислового виробництва. Відповідно до ч. 2 ст. 204 КК злочином вважається не створення підпільних цехів, а незаконне ви-

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 11. — С. 28—34.

готовлення підакцизних товарів шляхом їх відкриття. Взагалі важливою ознакою незаконного виготовлення підакцизних товарів є надання їм такого вигляду, який не дозволяє без застосування спеціальних знань та приладів встановити їх відмінність від продукції, виготовленої легально. Це охоплює використання відповідних етикеток, марок, позначень, наявність яких на виробі асоціюється у споживача з належною продукцією і викликає в нього довіру.

На нашу думку, характерні ознаки підпільного цеху наведені у вирокі Ковельського районного суду Волинської обл. від 29 січня 2013 р. щодо Д., залишеного без змін ухвалою Апеляційного суду Волинської обл. від 2 квітня 2013 р.

Суд визнав доведеним, що Д. за попередньою змовою групи осіб з метою незаконного виготовлення тютюнових виробів у січні 2012 р. надав співучасникам злочину (за цим вирокіом суду засуджено ще 14 осіб) комплекс виробничих приміщень автосервісу, які належали йому на праві приватної власності.

Протягом квітня-серпня 2012 р. Д., не маючи відповідного дозволу (ліцензії) на виготовлення тютюнових виробів, за попередньою змовою з невстановленими особами та іншими засудженими в цій справі у виробничих приміщеннях автосервісу з використанням прихованих та конспіративних методів встановив і запустив обладнання для незаконного виготовлення підакцизних товарів — лінії з виготовлення й упаковки цигарок, налагодив систему постачання сировини та, виконавши решту умов, які, на його думку, були необхідними і достатніми для досягнення бажаного ним злочинного результату (підготував місця для зберігання виготовленої продукції та шляхи і засоби їх транспортування, охорону приміщень автосервісу, забезпечував продуктами харчування робітників), створив таким чином повний технологічний цикл виробництва тютюнових виробів, який забезпечував переробку сировини в продукцію, готову для реалізації кінцевому споживачеві.

Під час обшуку 10 серпня 2012 р. співробітники Служби безпеки України вилучили з виробничих приміщень автосервісу тютюнові вироби (50 тис. пачок цигарок торгової марки «Chesterfield RED», 280 пачок цигарок інших торгових марок).

Мають місце й інші випадки, коли у формулюванні обвинувачення, визнаного доведеним, суди не зазначають, за якими саме характеристиками те чи інше приміщення визнано підпільним цехом.

Так, Ч. вироком Київського районного суду м. Полтави від 20 грудня 2013 р. визнано винним та засуджено за ч. 2 ст. 204 КК за те, що він, не маючи відповідної ліцензії, на початку 2013 р. з метою незаконного виготовлення алкогольних напоїв у гаражному приміщенні відкрив підпільний цех, у якому змонтував спеціальне обладнання, а саме до 200 л пластикової бочки приєднав за допомогою шланга балон з вуглекислим газом для фільтрації води. За допомогою цього обладнання протягом 2013 р. незаконно виготовляв алкогольні напої шляхом розведення етилового спирту водою, які зберігав у гаражі, а в подальшому незаконно збував.

Іншим вирокіом Автотранспортного районного суду м. Кременчука Полтавської обл. від 1 листопада 2007 р. визнано винним Особу 1 у вчиненні злочинів, передбачених частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК.

У справі встановлено, що Особа 1, не зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності та не маючи відповідної ліцензії на виготовлення лікєро-горілочаних виробів і дозволу на отримання й використання марок акцизного збору, в приміщенні гаража відкрив підпільний цех, де протягом червня 2007 р. незаконно виготовляв, зберігав з метою збуту та збував незаконно виготовлені алкогольні напої із недоброякісної сировини, що становило загрозу для життя і здоров'я людей.

На нашу думку, у цих двох прикладах визнання гаража як підпільного цеху, облаштованого для незаконного виготовлення підакцизних товарів, є досить сумнівним, до того ж у своїх рішеннях суди не мотивували, за допомогою яких критеріїв (крім того, що це окреме приміщення) вони визнали його підпільним цехом.

Обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, — це відповідні технічні пристосування (виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища та ін.), які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих обсягах, товарних партіях. У ч. 2 ст. 204 КК йдеться про обладнання, таке саме або подібне тому, що використовується легально діючими у відповідній галузі промисловості суб'єктами господарювання під час здійснення господарської діяльності з виробництва підакцизних товарів. Це можуть бути самостійно сконструйовані апарати або обладнання промислового походження, яке удосконалене чи просто при-

стосоване до потреб виробництва, запроваджене винною особою.

Вирішальним критерієм для кваліфікації незаконного виготовлення підакцизних товарів як злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, є лише потенційна здатність обладнання забезпечити масове виробництво такої продукції.

Питання про те, чи є виробництво підакцизних товарів масовим, — поняття оціночне і має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням виду виготовленої продукції, її кількості та вартості, розміру отриманого або очікуваного доходу, кількості працівників та ін.

Практика застосування судами ч. 2 ст. 204 КК свідчить про відсутність усталеного розуміння зазначеної вище ознаки даного злочину та чітких критеріїв її визначення.

Так, на нашу думку, прикладом правильного розуміння ознаки злочину за ч. 2 ст. 204 КК — незаконне виготовлення алкогольних напоїв з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, є кримінальна справа щодо Г., засудженого вироком Краснолиманського міського суду Донецької обл. від 5 червня 2012 р. за ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 204 КК.

Як встановив суд, Г., не маючи ліцензії на виготовлення алкогольних напоїв, за попередньою змовою групою осіб протягом березня-серпня 2010 р. з метою незаконного виготовлення цих товарів відкрив підпільний цех, у якому змонтував і запустив обладнання для масового виробництва алкогольних напоїв, яке містило: обладнання для наповнення пляшок рідиною, закоркування пляшок пробкою, обклеювання пляшок марками акцизного збору, етикетками і контретикетками, установку для запаювання поліетиленових ящиків з пляшками.

З метою створення повного технологічного циклу незаконного виробництва алкогольних напоїв Г. за грошову винагороду запросив на вказане виробництво 12 осіб, які не знали про злочинні наміри останнього, налагодив систему постачання сировини та матеріалів, необхідних для виготовлення таких товарів (етиловий спирт, скляні пляшки, етикетки, пробки, бочки, шланги, клей і подібне), підготував місця для зберігання виготовленої продукції, що в цілому забезпечувало переробку сировини в продукцію, готову для реалізації.

6 серпня 2010 р. під час обшуку в приміщенні було вилучено 10 тис. 60 закоркованих пляшок з етикеткою «Напій медовий «Графська класична медова», 15 ємностей місткістю 200 л кожна, наповнених етиловим спиртом, ємність

зі спиртом етиловим 5 т, металеві ковпачки для закоркування готової продукції у кількості 7 тис. 103 штуки.

Разом з тим трапляються випадки, коли суди у своїх рішеннях не мотивували того, за допомогою яких критеріїв вони визнавали, що таке обладнання може забезпечити масове виробництво підакцизних товарів.

Так, вироком Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької обл. від 1 лютого 2012 р. Л. засуджено за ч. 1 та ч. 2 ст. 204 КК за те, що він у квітні 2011 р. в гаражному приміщенні шляхом змішування етилового спирту з водою у полімерній бочці ємністю 55 л незаконно виготовляв алкогольні напої, які за допомогою полімерного шланга та лійки переливав у скляні пляшки, закорковував їх металевими кришками, використовуючи для цього механічний прилад, наклеював на пляшки етикетки з надписом «Горілка Пшенична». Після цього складав пляшки до картонного коробу та обклеював їх полімерною стрічкою за допомогою електричного фена.

Зазначене обладнання суд визнав таким, що забезпечує масове виробництво алкогольних напоїв.

Інший приклад: Л. засуджено вироком Стрийського районного суду Львівської обл. від 5 грудня 2012 р. за ч. 2 ст. 204 КК. Згідно з вироком суду Л. на початку січня 2012 р., не маючи передбаченого законом дозволу та ліцензії на право здійснення, виготовлення чи реалізації підакцизних товарів, незаконно придбав етиловий спирт з метою збуту та для виготовлення алкогольних напоїв, зберігав його з метою збуту, й у підсобному гаражному приміщенні шляхом розведення спирту з водою виготовляв саморобні фальсифіковані алкогольні напої, які в подальшому розливав у пляшки різних виробників горілкової продукції, закорковував, наклеював підроблені марки акцизного збору, використовуючи як обладнання для масового виробництва алкогольних напоїв засоби вимірювання міцності алкогольного напою, розливу та закриття пляшок корками, створив технологічний цикл виготовлення алкогольних напоїв, які в подальшому реалізовував невстановленим слідством особам.

Ухвалою Апеляційного суду Львівської обл. від 19 лютого 2013 р. зазначений вирок щодо Л. в частині кваліфікації його дій за ч. 2 ст. 204 КК залишено без змін.

Отже, практика застосування судами ч. 2 ст. 204 КК свідчить про неоднакове розуміння ознаки, що розглядається. На нашу думку,

використання лише пластикових бочок, відер, шлангів, лійок, пляшок, каструль, канистр та пристроїв для закупорювання пляшок навряд чи можна вважати обладнанням, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, оскільки саме поняття «обладнання» містить сукупність певних пристроїв, механізмів, приладів, інструментів та ін.

Така ознака, як вчинення особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, передбачена законодавцем лише щодо діяння, пов'язаного з **незаконним виготовленням** алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, тому незаконне **придбання, зберігання чи транспортування з метою збуту та збут** незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за будь-якою з частин ст. 204 КК, має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 204 КК.

Наприклад, Апеляційний суд Дніпропетровської обл. залишив без змін вирок Марганецького міського суду від 19 жовтня 2005 р., яким Особу 1 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, а саме в тому, що він як особа, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2 ст. 204 КК, незаконно з метою збуту придбав, транспортував, зберігав і збув незаконно виготовлені алкогольні напої.

Ухвалою Верховного Суду України від 24 жовтня 2007 р. судові рішення щодо Особи 1 були змінені, а вчинені ним діяння перекваліфіковані із ч. 2 на ч. 1 ст. 204 КК.

Підставою для зміни рішень судів стало таке. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, полягає у незаконному виготовленні алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, і є самостійним складом злочину, виділеним в окрему кримінально-правову норму. При цьому незаконне виготовлення підакцизних товарів тягне відповідальність за ч. 2 ст. 204 КК лише за умови, що таке виготовлення здійснюється шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво зазначених товарів, або особою, яка раніше була засуджена за ст. 204 КК. Як убачається з матеріалів справи, Особа 1 учинив неправомірні дії, які полягали у незаконному придбанні, транспортуванні, зберіганні з метою збуту та збуті незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тобто дії, передбачені ч. 1 ст. 204 КК, а тому вони не можуть кваліфікуватися за ч. 2 ст. 204 КК.

Водночас аналіз судової практики розгляду справ зазначеної категорії свідчить про те, що деякі суди під час кваліфікації дій осіб, раніше засуджених за цією статтею, припускаються помилок.

Так, вироком Артемівського міськрайонного суду Донецької обл. від 12 червня 2013 р. 3. засуджено за ч. 2 ст. 204 КК за те, що вона, маючи раніше судимість за ч. 1 ст. 204 КК, протягом січня-квітня 2013 р. незаконно з метою збуту придбала незаконно виготовлені алкогольні напої, транспортувала їх до місця свого проживання, де незаконно зберігала, а в подальшому збула.

Аналогічний приклад: П. вироком Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 6 серпня 2012 р. засуджено за ч. 2 ст. 204 КК. Як встановив суд, П. як особа, яка раніше була засуджена за ч. 1 ст. 204 КК, незаконно придбав з метою збуту незаконно виготовлені алкогольні напої, зберігав їх з цією ж метою, а потім незаконно збув.

Незаконне виготовлення підакцизних товарів особою, раніше судимою за ст. 204 КК, якщо воно містить ознаки двох інших форм вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК (шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів), сукупності злочинів не утворює і кваліфікується за ч. 2 ст. 204 КК як один злочин, але у формулюванні обвинувачення повинні бути зазначені усі форми вчинення цього злочину.

У ч. 3 ст. 204 КК сформульовано ще один склад злочину — незаконне виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а також незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

Недоброякісними стосовно відповідальності за ч. 3 ст. 204 КК визнаються сировина і матеріали, які не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам.

Сировина — це предмети праці та природні компоненти, які підлягають подальшій переробці. Наприклад, для виготовлення фальсифікованої лікєро-горілчаної продукції можуть використовуватись вода із систем опалення будинків, інші компоненти (зокрема відходи гідролізного та целюлозно-паперового виробництва), небезпечні для життя і здоров'я людини.

Створення загрози для життя і здоров'я людей означає, що внаслідок використання в процесі виготовлення підакцизних товарів недобро-

якісної сировини чи матеріалів виникає загроза серйозного розладу здоров'я хоча б однієї людини у разі споживання або іншого використання зазначеної продукції. Така загроза має бути реальною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам (наприклад, правоохоронцям вдалося запобігти реалізації партії недоброякісної продукції) або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи.

Отруєнням людей слід розуміти випадки, пов'язані із заподіянням смерті або значної шкоди здоров'ю людей внаслідок вживання підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів).

Іншими тяжкими наслідками потрібно визнавати, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, масове захворювання людей, заподіяння майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок знищення автомобіля чи загибелі великої кількості тварин), отруєння флори, фауни, повітря, ґрунту.

Для визнання вилученої сировини і матеріалів недоброякісними стосовно відповідальності за ч. 3 ст. 204 КК органами досудового розслідування у справах зазначеної категорії зазвичай призначається відповідна експертиза.

Проте інколи суди при ухваленні судового рішення щодо винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, свої висновки підтверджують доказами, які не містять даних про виготовлення алкогольних напоїв з недоброякісної сировини, а обвинувачення ґрунтується лише на припущеннях.

Так, вироком Лохвицького районного суду Полтавської обл. від 31 жовтня 2012 р. Б. було засуджено за те, що протягом червня 2012 р. незаконно виготовляв з недоброякісної сировини та збував алкогольні напої, які належать до підакцизних товарів, що становить загрозу для життя і здоров'я людей.

Ухвалою Апеляційного суду Полтавської обл. від 18 грудня 2012 р. цей вирок скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд, оскільки матеріали справи не містять даних про виготовлення засудженим алкогольних напоїв з недоброякісної сировини, яка становить загрозу для життя і здоров'я людей. Відповідна судова експертиза з цього приводу під час як досудового, так і судового слідства не проводилася.

Допускаються й інші помилки.

Так, вироком Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 25 вересня 2012 р., залишеного

без змін ухвалою Апеляційного суду Запорізької обл. від 28 листопада 2012 р., Ч. засуджено за ч. 3 ст. 204 КК. Як встановив суд, Ч., не зареєстрована як суб'єкт господарювання та не маючи відповідної ліцензії, протягом травня-червня 2012 р. за місцем проживання незаконно виготовляла алкогольні напої з недоброякісної сировини, що становить загрозу для життя і здоров'я людей.

При цьому у вирокі немає жодних доказів на підтвердження встановлених судом обставин, які б свідчили, що Ч. виготовляла з недоброякісної сировини алкогольні напої, що становили загрозу для життя і здоров'я людей. Справу розглянуто в порядку, передбаченому ст. 299 КПК 1960 р.

Інший приклад. Вироком Ленінського районного суду м. Севастополя від 23 жовтня 2012 р. С. визнано винною у вчиненні злочинів, передбачених частинами 1, 3 ст. 204, ч. 1 ст. 216 КК, та засуджено за те, що вона на порушення вимог чинного законодавства незаконно придбала з метою збуту недоброякісну (фальсифіковану) горілку у кількості 1 тис. 705 пляшок, зберігала її у гаражі та, наклеївши придбані підроблені марки акцизного збору, збувала через торгівельний павільйон. Внаслідок вживання такої недоброякісної горілки Г. та К. отруїлися.

Ухвалою Апеляційного суду м. Севастополя від 25 грудня 2012 р. зазначений вирок було скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд.

Підставою для скасування вироку стало те, що у висновку судово-токсикологічної експертизи засвідчена лише небезпечність для життя і здоров'я людей наданої на аналіз продукції. Даних, перевічених шляхом експертних досліджень, які б напевне підтверджували, що Г. та К. отруїлися саме алкогольними напоями, вилученими у С., в матеріалах справи немає.

Судам слід звернути увагу на те, що кримінальну відповідальність за ч. 3 ст. 204 КК тягне незаконне виготовлення лише тих підакцизних товарів, які потенційно становлять загрозу для життя і здоров'я хоча б однієї людини, оскільки в процесі виготовлення використовується недоброякісна сировина чи матеріали. Фактичного завдання такої шкоди для встановлення складу цього злочину не вимагається.

Наприклад, вироком Жовтневого суду м. Маріуполя від 1 листопада 2012 р., залишеного без змін ухвалою Апеляційного суду Донецької обл., засуджено Особу 1 за ч. 3 ст. 204 КК. Як встановив суд, Особа 1 протягом березня-липня 2012 р. на порушення встановленого законом порядку незаконно виготовляла з недоброякісної сировини

алкогольні напої, які є підакцизними товарами, що становили загрозу для життя і здоров'я людей. Цих висновків суд дійшов на підставі сукупності зібраних у справі доказів, зокрема висновків судово-криміналістичної та судово-медичної експертиз, згідно з якими алкогольні напої були виготовлені з недоброякісної сировини та становили загрозу для життя і здоров'я людей.

Мотивуючи правильність кваліфікації злочинних дій Особи 1 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ за результатами розгляду цієї справи в касаційному порядку у судовому рішенні від 12 вересня 2013 р. констатував, що настання кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах 1 або 2 ст. 204 КК, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становить загрозу для життя і здоров'я людей, обумовлюється реальною загрозою для життя і здоров'я людей, тобто наявністю стану, коли шкідливі наслідки для здоров'я чи життя людини не настали, але могли настати у випадку вживання таких напоїв.

Із проаналізованих кримінальних справ зазначеної категорії вбачається, що вони, як правило, розглядалися в порядку, передбаченому ст. 299 КПК 1960 р., без безпосереднього дослідження в судовому засіданні усіх обставин справи.

У провадженні судів першої інстанції кримінальних справ у 2012—2013 роках за ст. 204 КК, де б предметом злочину було вино домашнього виготовлення, зокрема виноградне, плодово-ягідне, наливки, настоянки та інші напої, які виробляються шляхом природного бродиння, не перебувало, у зв'язку з чим неможливо висвітлити труднощі, що виникають при кваліфікації справ із таким предметом злочину.

Щодо розрізнення злочинів, передбачених певними частинами ст. 204 КК, від злочинів із суміжними складами та діянь, що не тягнуть кримінальної відповідальності, слід виокремити таке.

Предмет як обов'язкова ознака посідає важливе місце серед ознак будь-якого складу злочину, передбаченого ст. 204 КК. Він має значення і як ознака, що дозволяє встановити родову та видову належність цих злочинів, зі встановлення якої більш доцільно починати кваліфікацію того чи іншого діяння, і як ознака, за якою може та повинне здійснюватися розрізнення цих злочинів від злочинів із суміжними складами. У літературі справедливо зазначається, що не будь-яка ознака складу злочину має розмежувальне

значення. Але, на нашу думку, у даному випадку розмежувальне значення предмета злочину не може викликати жодних сумнівів, оскільки ця ознака дозволяє без особливих зусиль відрізнити злочини, передбачені ст. 204 КК, від злочинів із суміжними складами та діянь, що не тягнуть кримінальної відповідальності.

Слід зауважити, що спиртні напої домашнього виготовлення як такі, що не є підакцизними товарами, предметом розгляду даного злочину не повинні визнаватися. Вони виготовляються специфічними способами, які передбачають використання різноманітних рецептур, дотримання домашніх нетрадиційних технологій та характеризуються недотриманням встановлених державних стандартів і нормативів. Підакцизними предметами визнаються не будь-які спиртні напої, а лише ті вироби, яким присвоєно певний код згідно з ГСОКТ. Самогон та інші міцні спиртні напої домашнього виготовлення у законодавчому акті про оподаткування алкогольних напоїв акцизним збором не фігурують і в принципі не можуть і не повинні згадуватись, щодо них не встановлені ставки акцизного збору у гривнях з одиниці товару. Акцизним збором як загальнодержавним непрямим податком обкладаються предмети, які можуть виготовлятися, бути об'єктом правочинів і знаходитись у власності суб'єктів лише на легальних підставах та у передбаченому законодавством порядку. Виготовлення або зберігання самогону чи інших міцних спиртних напоїв домашнього виготовлення без мети збуту розглядається як адміністративне правопорушення (ст. 176 Кодексу України про адміністративні правопорушення; далі — КпАП).

Нормативного визначення поняття спиртних напоїв домашнього виготовлення не існує, але вони, безперечно, охоплюються поняттям «алкогольні напої» у його родовому значенні. Однак той факт, що ст. 204 КК передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення або інші неправомірні операції з незаконно виготовленими алкогольними напоями, тютюновими виробами або іншими підакцизними товарами означає, що предметом цих злочинів можуть бути не будь-які алкогольні напої, а виключно ті, що відповідно до законодавства України є підакцизними товарами.

Таким чином, є усі підстави стверджувати, що спиртні напої домашнього виготовлення не є предметом злочинів, передбачених ст. 204 КК, оскільки такі вироби не відповідають жодній із зазначених вище ознак предмета цих злочинів.

Частиною 3 ст. 204 КК не охоплюється незаконне виготовлення підакцизних товарів, які становлять загрозу для життя і здоров'я людей, якщо у процесі їх виготовлення використовуються доброякісні, проте неналежні (стосовно технології) матеріали та сировина. Виготовлення із доброякісної сировини (матеріалів) недоброякісних (фальсифікованих) товарів та їх реалізація, у тому числі випуск на товарний ринок, має кваліфікуватись за ст. 227 КК за умови, якщо їх реалізація вчинена у великих обсягах. Якщо ж вживання таких товарів (продукції) спричинило шкоду здоров'ю споживачів або їх смерть, дії винних осіб повинні додатково кваліфікуватись як умисний чи необережний злочин проти життя чи здоров'я людини.

Транспортування незаконно виготовлених підакцизних товарів може бути пов'язане з їх переміщенням через державний та митний кордони України. У такому випадку необхідно розглядати діяння як сукупність злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 204 і ст. 201 КК, тобто як контрабанду.

У разі коли у вчиненому немає ознак того чи іншого складу злочину, особа, яка займається незаконним виготовленням підакцизної продукції, повинна притягуватись до адміністративної відповідальності (наприклад, за ст. 164 «Порушення порядку провадження господарської діяльності» або ст. 177² «Виготовлення, придбання, зберігання або реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів» КпАП).

Окремо слід зазначити, що ч. 1 ст. 204 КК не закріплює мінімальної вартості та/або кількості незаконно виготовлених підакцизних товарів, дії з якими тягнуть кримінальну відповідальність. З урахуванням обставин справи (незначний обсяг придбаної або збутої алкогольної продукції, відсутність використання чужого товарного знака, скрутне матеріальне становище винного і под.) дії із вказаними предметами можуть розглядатись як малозначне діяння (ч. 2 ст. 11 КК).

Із ч. 2 ст. 11 КК впливає, що такою, яка не тягне кримінальної відповідальності, є дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Отже, у вирішенні питання про ступінь суспільної небезпеки незаконного обігу підакцизних товарів слід виходити саме з інституту малозначності діяння.

Практика призначення покарання за вчинення злочинів, передбачених ст. 204 КК

Аналіз практики призначення покарання за вчинення злочинів, передбачених ст. 204 КК, показав, що суди у більшості справ призначали винним особам покарання відповідно до вимог ст. 65 КК.

Одночасно суди звернули увагу на певні труднощі, які виникають на практиці при призначенні покарання за вказаний злочин з урахуванням змін на підставі Закону від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі — Закон № 4025-VI).

Цей Закон опубліковано 17 грудня 2011 р. в газеті «Голос України» і він набрав чинності через один місяць з дня його опублікування, тобто 17 січня 2012 р.

За загальним правилом, законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення діяння, слід вважати відповідний закон, який на момент початку цього діяння набрав законної сили і до моменту закінчення діяння не втратив її.

Ухвалою Апеляційного суду Львівської обл. від 19 лютого 2013 р. змінено вирок Стрийського міськрайонного суду від 5 грудня 2012 р. стосовно Л. в частині призначеного покарання.

Цим вироком Л. засуджено: за ч. 1 ст. 204 КК — до штрафу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 17 тис. грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення; за ч. 2 ст. 204 КК — до штрафу в розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 51 тис. грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення; за ч. 1 ст. 216 КК — до штрафу в розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 8 тис. 500 грн.

На підставі ст. 70 КК Л. визначено остаточне покарання за сукупністю злочинів шляхом часткового складання призначених покарань у вигляді штрафу, що становить 59 тис. 500 грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення.

Міськрайонний суд, обираючи покарання за ч. 2 ст. 204, ч. 2 ст. 216 КК, неправильно визначив розмір штрафів за санкціями частин цих

статей, оскільки злочини згідно з вироком суду були вчинені на початку січня 2012 р., тобто до набрання чинності Закону № 4025-VI. А тому обране судом покарання Л. за ч. 2 ст. 204, ч. 1 ст. 216 КК пом'якшено апеляційною інстанцією з урахуванням санкцій частин цих статей, які діяли до 17 січня 2012 р.

Змінюючи більш тяжкий вид покарання на більш м'який за вчинення окремих категорій злочинів, санкції яких були змінені в силу Закону № 4025-VI, законодавець водночас збільшив розмір штрафу. При цьому, як показує аналіз, не повною мірою враховано суб'єкта злочину, зокрема за ч. 1 ст. 204 КК, оскільки до відповідальності зазвичай притягуються особи, які не працевлаштовані, мають на утриманні інших осіб, здійснюють збут незаконно виготовлених алкогольних напоїв у невеликих кількостях не з метою збагачення, а для вимушеного отримання грошових коштів на забезпечення мінімальних життєвих потреб.

Разом з тим санкція ч. 1 ст. 204 КК передбачає безальтернативне мінімальне покарання у виді штрафу, розмір якого становить тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що дорівнює 17 тис. грн.

Тому суди враховували вимоги ст. 69 КК, коли за наявності кількох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання за даний злочин, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

До прикладу. Вироком Личаківського районного суду м. Львова від 18 грудня 2012 р. О. визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, та із застосуванням ст. 69 КК йому призначено покарання у вигляді штрафу розміром 3 тис. 400 грн.

Призначаючи підсудному О. міру покарання, суд врахував характер і тяжкість вчиненого ним злочину, його наслідки, особу винного, який вперше притягується до кримінальної відповідальності, позитивну характеристику з місця проживання, той факт, що підсудний є інвалідом третьої групи, ліквідатором наслідків аварії на ЧАЕС, нагороджений пам'ятною відзнакою як ліквідатор наслідків на ЧАЕС, не має інших джерел доходу, крім пенсії, та дійшов

висновку, що йому слід призначити покарання у вигляді штрафу із застосуванням ст. 69 КК.

Ще один із прикладів. Вироком Горохівського районного суду Волинської обл. від 12 вересня 2012 р. засуджено Р. за ч. 1 ст. 204 КК до штрафу в розмірі 17 тис. грн.

Апеляційний суд Волинської обл., переглядаючи кримінальне провадження, змінив вирок суду в частині призначеного покарання у зв'язку із суворістю.

Своє рішення апеляційний суд мотивував тим, що Р. у судовому засіданні пояснила, що до вчинення злочину її спонукало тяжке матеріальне становище, пов'язане з отриманням невеликої пенсії та необхідністю надання матеріальної допомоги онуці-студентці, яка є сиротою, що підтверджується матеріалами справи.

Крім того, апеляційний суд врахував, що Р. вперше вчинила злочин, який належить до категорії невеликої тяжкості, вину визнала повністю, щиро розкаялась у вчиненому та сприяла розкриттю злочину, є людиною похилого віку і має статус дитини війни, отримує невелику пенсію, є опікуном онуки (1992 р. н., сироти, утримує її з 8-річного віку, остання навчається на денній формі навчання 5-го курсу Луцького національного університету), у 2011 р. стала вдовою, хворіє на цукровий діабет, гіпертонічну хворобу, неврит слухового нерва, церебральний атеросклероз, що засвідчується довідкою про стан її здоров'я, за місцем проживання характеризується позитивно, та визнав ці обставини такими, що пом'якшують покарання й істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

На підставі наведених обставин в сукупності апеляційний суд дійшов висновку про можливість призначення обвинуваченій покарання нижче від нижчої межі та призначив Р. покарання за ч. 1 ст. 204 КК із застосуванням ст. 69 КК у виді штрафу в розмірі тридцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 510 грн.

Вивчення судової практики засвідчило, що значною є кількість справ, де судді призначали більш м'яке покарання. Так, у розділі «Аналіз статистичних даних» зазначено, що за даний вид злочину із застосуванням ст. 69 КК суди призначили покарання 86 [370] особам, або 26,1 % [36,6 %] від загальної кількості засуджених.

Аналіз також показав, що деякі суди порушують вимоги ч. 1 ст. 204 КК, яка передбачає основне покарання у виді штрафу та обов'язкове додаткове покарання, а саме конфіскацію незаконно виготовленої продукції та обладнан-

ня для її виготовлення, оскільки застосовують тільки основне покарання у виді штрафу.

Наприклад, ухвалою Апеляційного суду Львівської обл. від 26 лютого 2013 р. скасовано вирок Дрогобицького міськрайонного суду від 23 червня 2012 р., яким Ф. засуджено за ч. 1 ст. 204 КК до штрафу в розмірі 8 тис. 500 грн.

Аналогічно вироком Горохівського районного суду Волинської обл. від 4 липня 2012 р. Г. засуджений за ч. 1 ст. 204 КК до штрафу, однак без конфіскації незаконно виготовленої продукції, хоча згідно з матеріалами провадження під час проведення огляду в оселі цієї особи було виявлено та вилучено банки з етиловим спиртом, але як покарання йому призначено лише штраф у розмірі 8 тис. 500 грн. Будь-які мотиви з цього приводу у вирокі не наведені.

Ще один приклад. Вироком Камінь-Каширського районного суду Волинської обл. від 28 березня 2012 р. С. засуджений за ч. 1 ст. 204 КК до 17 тис. грн штрафу. Згідно з резолютивною частиною вирокі засудженому призначено покарання без конфіскації незаконно виготовленої продукції, хоча в мотивувальній частині вирокі, обговорюючи питання виду та міри покарання, суд зазначив, що «...виправлення С., а також запобігання вчиненню ним нових злочинів можливе у разі призначення останньому покарання у виді штрафу в межах санкції статті, за якою він притягується до кримінальної відповідальності, з конфіскацією виготовленої продукції».

Згадані вище вирокі в апеляційному порядку не оскаржувалися, тому зазначений недолік лишився не виправленим.

* * *

Підсумовуючи викладене слід зробити висновок, що норми закону про кримінальну відповідальність стосовно незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК) потребують вдосконалення:

– як засвідчила судова практика, в більшості випадків незаконно виготовлені алкогольні напої, які визнавалися предметом передбачених ст. 204 КК суспільно небезпечних протиправних діянь, не є підакцизними, оскільки не відповідають усім законодавчо визначеним ознакам підакцизних товарів;

– використання у кримінальному законі понять «підакцизні товари» та «незаконно виготовлені підакцизні товари» є небажаним у зв'язку з

їх бланкетним характером та через те, що перелік підакцизних товарів постійно змінюється — зменшується або збільшується, тому пропонується визначити предмет суспільно небезпечних протиправних діянь, передбачених ст. 204 КК, шляхом безпосередньої вказівки на певні види товарів (продукції);

– цей кримінальний закон також потребує удосконалення шляхом безпосередньої вказівки у диспозиції ч. 1 ст. 204 на завідомість для винної особи факту незаконного виготовлення підакцизних товарів, з якими вона вчиняє заборонені дії;

– відсутність у законі чітких критеріїв визначення таких понять, як «відкриття підпільних цехів», «використання обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів», призводить до неправильної кваліфікації злочинних дій;

– відсутність визначення мінімальної кількості та/або вартості незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших підакцизних товарів, при досягненні яких незаконні дії щодо них могли тягти кримінальну відповідальність, **ускладнює однакове застосування кримінального закону;**

– у санкції ст. 204 КК конфіскація незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення не є видом кримінального покарання, а має суто кримінально-процесуальний характер, зважаючи на це, її доцільно виключити.

У ході аналізу виявлено також помилки судів, які виникають під час розгляду справ цієї категорії. Зокрема, непоодинокими є випадки, коли ознака незаконності виготовленої підакцизної продукції не отримує належної кримінально-правової оцінки, хоча вона є обов'язковою для суб'єктивної сторони складу злочину; часто у формулюванні обвинувачення не зазначається мета вчинених дій, передбачених ч. 1 ст. 204 КК, тобто збут; деякі суди допускають помилки при застосуванні такої ознаки, як незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею; по-різному суди оцінюють дії винних осіб, що вчинили злочин, передбачений ч. 3 ст. 204 КК, коли йдеться про встановлення факту створення «загрози для життя і здоров'я людей», що також зумовлює неправильну кваліфікацію вчиненого.

Слід зауважити, що усунення зазначених в аналізі недоліків сприятиме правильному та однаковому застосуванню закону при розгляді справ даної категорії.

Судова практика і проблеми
вдосконалення законодавства

Г.Г. Харченко,

доцент кафедри цивільного
права Київського національ-
ного університету
імені Тараса Шевченка,
доцент, кандидат
юридичних наук

S u m m a r y

The article deals with complicated issues of the proprietary interest protection in the civil law of Ukraine. After completing analysis, the author mentions that proprietary interest as an autonomous object of protection in the civil law has a property character, likewise the proprietary rights. Unlike the subjective right, it is not combined with the content of proprietary rights, and thus, is striving to predominant over the property, which has presumptive character as regards reality. He ascertains that, as of today, the methods of civil rights and interests protection are not differentiated at the regulatory level, entailing absence of the common point among lawyers and scientists on which ways of protection, as specified, in particular, in the Civil Code of Ukraine, can be used to protect civil and proprietary interests including

Речовий інтерес як об'єкт захисту в цивільному праві України

Питання захисту цивільного інтересу, не поєданого із суб'єктивним правом особи, навряд чи можна вважати другорядним для цивілістичної науки. За своєю складністю воно нічим не поступається питанню захисту цивільного права, а за деякими аспектами потребує навіть більшої уваги. Отже, не випадково, що у цивільному праві воно здавна перебувало і перебуває у полі зору таких відомих учених-правознавців, як Р. Ієрінг, О. С. Іюффе, Д. М. Чечот, І. В. Венедіктова, Р. А. Майданик, У. Маттеї, Є. О. Крашенінников та ін. Однак питання захисту охоронюваного законом інтересу в цивільному праві вони досліджували переважно узагальнено і без прив'язки до конкретних різновидів цивільних інтересів.

Інтерес у цивільному праві, так само як і суб'єктивне право, може бути різного характеру. Коли в його основі є прагнення до панування над майном, ми його характеризуємо як майновий, а отже, за аналогією до ч. 2 ст. 190 ЦК, і як речовий одночасно

Метою цієї статті є висвітлення складних питань і особливостей захисту в цивільному праві України речового інтересу як самостійного об'єкта такого захисту та визначення способів, якими останній може бути захищено.

Згідно зі статтями 3, 15 чинного Цивільного кодексу України (за станом на 25 листопада 2014 р.; далі — ЦК) у цивільному праві можливим є визнання захисту двох об'єктів — цивільного права та інтересу. Інтерес у цивільному праві, так само як і суб'єктивне право, може бути різного характеру. Коли в його основі є прагнення до панування над майном, ми його характеризуємо як майновий, а отже, за аналогією до ч. 2 ст. 190 ЦК, і як речовий одночасно. Захист такого інтересу ускладнений специфікою самого об'єкта, який імовірно може підлягати захисту. Зрозуміло, що протягом життя у людини, а через неї й у інших учасників цивільних відносин (юридичних осіб, держави тощо), може з'являтися безліч різноманітних речових інтересів, проте не всі вони обов'язково підлягають правовому захисту. На відміну від суб'єктивного речового права, факт наявності якого в особи вже означає для неї можливість захисту його у разі порушення або навіть реальної загрози такого, речовий інтерес не

захищається лише за фактом того, що він у особи існує. Особа, зазначав Д.М. Чечот, яка перебувала на утриманні померлого спадкодавця менше року, можливо й буде претендувати на спадщину, однак її інтерес позбавлений юридичної природи, оскільки він не створює жодних передумов для виникнення суб'єктивних спадкових прав та

Якщо між речовим інтересом щодо панування над майном та конкретним речовим правом іншої особи на те ж саме майно виникає протиріччя, інтерес захисту не підлягає

обов'язків. Тобто він має виключно соціальний характер, однак не кожний соціальний інтерес, вказував правознавець, має юридичний характер. Не виключено, продовжував Д.М. Чечот, що законодавець може змінити порядок спадкування утриманців, і вказаний соціальний інтерес утриманця зможе набутися юридичного характеру. Отож, з цього робився висновок, що юридичний інтерес виникає на базі соціального інтересу і відповідної норми об'єктивного права. Норма права конкретизує соціальний інтерес, визначаючи ті суб'єктивні права та обов'язки, що може набутися заінтересована особа¹.

Маючи речовий інтерес, особа об'єктивно прагне інтегрувати його у зміст відповідного суб'єктивного права на майно, хоча б тому, що набутий нею правовий статус носія речового права надає останній значно більше правових гарантій порівняно з попереднім станом. Крім того, потенційно можливе панування над майном, що відповідає юридично захищеному речовому інтересу, підвищується до рівня остаточно закріпленого, з відповідним посиленням захисту того інтересу, що втілено у зміст суб'єктивного речового права, порівняно з тим інтересом, що існує самостійно. Якщо між речовим інтересом щодо панування над майном та конкретним речовим правом іншої особи на те ж саме майно виникає протиріччя, інтерес захисту не підлягає. Такий висновок слідує, зокрема, з ч. 3 ст. 16 ЦК, що дає право суду відмовити у захисті цивільного інтересу, застосовуючи за аналогією закону норму ч. 2 ст. 13 ЦК. Остання передбачає обов'язок утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб.

Дію цього загального правила можна простежити й у матеріалах судової практики. Так, у

рішенні колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2008 р. у справі № 6-14073св08 зазначено, що особа, яка офіційно зареєстрована у житловому будинку, не будучи його власником, самочинно, без згоди самих власників, вирішила провести капітальний ремонт його частини, для чого закупила будівельні матеріали, вставила металеві двері, частково демонтувала покрівлю та перекрила її. Після демонтажу всього цього одним із власників будинку вона звернулася до суду з позовом про відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Проаналізувавши матеріали справи, Верховний Суд України дійшов висновку, що оскільки своїми діями із проведення ремонту будинку особа порушила право власника на користування майном і між інтересом позивача та правом власності відповідача виникло протиріччя, то інтерес останнього захищатися не може.

На сьогодні на нормативному рівні, на жаль, немає чіткого розмежування способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу та суб'єктивного права. Стаття 16 ЦК надає лише загальний перелік таких способів, не конкретизуючи, які способи захисту можуть, а які не можуть бути використані для захисту цивільного інтересу

Таким чином, можемо констатувати, що відповідно до положень цивільного законодавства України речовий інтерес особи у разі, якщо його реалізація порушує речове право іншої особи, не може бути кваліфікований як такий, що підлягає захисту як охоронюваний законом інтерес.

Також зазначимо, що серед проблем, пов'язаних із захистом речового інтересу в цивільному праві, на сьогодні на нормативному рівні, на жаль, немає чіткого розмежування способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу та суб'єктивного права. Стаття 16 ЦК надає лише загальний перелік таких способів, не конкретизуючи, які способи захисту можуть, а які не можуть бути використані для захисту цивільного інтересу. Як наслідок, зауважує І.В. Венедіктова, суди неоднозначно підходять до застосування переліку способів захисту охоронюваних законом інтересів судом у ст. 16 ЦК².

Цієї законодавчої проблематики в рішенні від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень

¹ Див.: Чечот Д.М. Суб'єктивне право и формы его защиты. — Л., 1968. — С. 35—36.

² Див.: Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : автореф. дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.В. Венедіктова; КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2013. — С. 21.

частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) № 1-10/2004 частково торкнувся і Конституційний Суд України. На його думку, у цивільному законодавстві, а саме у ЦК (ст. 16), прописані, зокрема, такі способи захисту інтересів, як: визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Такий перелік способів захисту інтересів у ЦК, зауважив Конституційний Суд України, не є вичерпним, оскільки ст. 16 ЦК містить ще й припис про те, що «суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом».

Такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення, є комплексним, тобто він може бути використаний для захисту як цивільного (речового) права, так і цивільного (речового) інтересу як самостійного об'єкта захисту, що перебуває за межами суб'єктивного права

Враховуючи те, що серед указаних способів захисту інтересу Конституційний Суд України не зазначив такий спосіб як визнання права, то це, можливо, повинно наштовхнути нас на думку, що у своєму рішенні суд перераховує лише способи захисту такого інтересу, який перебуває виключно у логічно-смісловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто — виходить за межі останніх. Однак аналіз перерахованих способів показує, що такий висновок може бути, принаймні, спірним.

Посильну допомогу в розмежуванні способів захисту речового права та речового інтересу може надати ст. 6 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. (далі — ЦК 1963 р.), де, на відміну від ст. 16 ЦК, законодавець зазначив лише способи захисту цивільних прав, якими, зокрема, визнавались: визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язку в натурі; компенсація моральної шкоди; припинення або

зміни правовідношення; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, — неустойки (штрафу, пені), а також іншими засобами, передбаченими законом.

Порівнявши ці способи з тими, які визначені у ст. 16 ЦК, можна побачити, що такий спосіб захисту цивільного права як відновлення становища, яке існувало до порушення права, у чинному ЦК було замінено на інший — відновлення становища, яке існувало до порушення. Зміни у назві способу не випадкові, а закономірні, в контексті того, що за чинним цивільним законодавством України захисту можуть підлягати не лише цивільні права, а й інтереси. Логіка цих змін вказує, що такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення, є комплексним, тобто він може бути використаний для захисту як цивільного (речового) права, так і цивільного (речового) інтересу як самостійного об'єкта захисту, що перебуває за межами суб'єктивного права.

До комплексних належить й інший спосіб — визнання правочину недійсним. Право на такий висновок дає ч. 3 ст. 215 ЦК, в якій зазначено, що за умови, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або *інша заінтересована особа* заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). До того ж, у ч. 5 ст. 216 ЦК також вказується, що вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою *заінтересованою особою*.

Якщо одностороння відмова від правовідношення чи його одностороння зміна передбачені у договорі або законом, то має йтися про відповідне суб'єктивне право особи, через реалізацію якого вона може досягти жаданого результату — припинити чи змінити правовідношення. Без такого суб'єктивного права одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається

У судовій практиці можна знайти конкретні приклади, коли через визнання правочину недійсним захищались речові (майнові) інтереси заінтересованих осіб, що не були сторонами такого правочину. Приміром, іпотечний договір, що укладено між позивачем та відповідачем, суд визнав недійсним через порушення при його укладенні інтересів неповнолітніх дітей, які проживали та були зареєстровані в квартирі (предмет

договору) під час вчинення означеного правочину без дозволу органу опіки та піклування³.

Серед інших способів захисту інтересів, указаних Конституційним Судом України у зазначеному його рішенні, містяться, зокрема, зміна правовідношення та припинення правовідношення. Ці способи у ст. 6 ЦК 1963 р. визначені як способи захисту цивільних прав. Закономірно виникає питання, якою мірою вони можуть бути використані для захисту цивільного, у тому числі й речового, інтересу?

Із ст. 525 ЦК, приміром, можна зробити висновок, що одностороння відмова від зобов'язання чи його одностороння зміна можливі, якщо це встановлено договором або законом. Відповідно до ст. 11 ЦК цивільні права учасники цивільних відносин можуть набувати і за договором, і безпосередньо з актів органів державної влади. Отже, якщо одностороння відмова від правовідношення чи його одностороння зміна передбачені у договорі або законом, то має йтися про відповідне суб'єктивне право особи, через реалізацію якого вона може досягти жаданого результату — припинити чи змінити правовідношення. Без такого суб'єктивного права одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається. Крім того, відповідно до приписів статей 610—611 ЦК зміна умов зобов'язання є правовим наслідком невиконання або неналежного виконання умов, визначених змістом зобов'язання, інакше кажучи, порушення суб'єктивного права.

У практиці відомі випадки, коли в договорі сторони прописують можливість одностороннього його розірвання однією з сторін із зачасним попередженням про це другої сторони. Прикладом іншого роду таких випадків може бути ч. 1 ст. 665 ЦК, де вказано, що у разі відмови продавця передати проданий товар, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Припинення, звичайно, може стосуватися не лише зобов'язальних, а й речових правовідносин також. Через відмову, наприклад, можуть бути припинені відносини власності на підставі ст. 347 ЦК, для чого власнику і надається відповідне суб'єктивне право.

У контексті суб'єктивного права, а не правоохоронюваного інтересу, вважаємо правильним інтерпретувати й зміст ст. 652 ЦК, де на вимогу

будь-якої зі сторін договору передбачена можливість розірвати або змінити укладений договір через суд, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. Варто звернути увагу, що тут заінтересованими особами не можуть бути, як у випадку з визнанням правочину недійсним, особи, що не брали участі в його укладенні. Відповідно до приписів ст. 652 ЦК ними можуть бути лише сторони договору, а не учасники цих договірних відносин.

Правоохоронюваний інтерес, на відміну від суб'єктивного цивільного права, не існує у системі «правоохоронюваний інтерес — обов'язок»

Сумніви виникають і щодо можливості використання для захисту цивільного інтересу такого способу, як примусове виконання обов'язку в натурі. У своєму рішенні Конституційний Суд України звернув увагу, що відмінність між суб'єктивним правом та правоохоронюваним інтересом у користуванні матеріальним або нематеріальним благом полягає, зокрема, в тому, що благо, до якого має інтерес особа, не передбачає можливості вимагати певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки⁴. Тобто правоохоронюваний інтерес, на відміну від суб'єктивного цивільного права, не існує у системі «правоохоронюваний інтерес — обов'язок».

У способах захисту правоохоронюваного інтересу не можна погодитись також з позицією Конституційного Суду України стосовно можливості захисту інтересу позовом щодо припинення дії, яка порушує право, оскільки об'єкт захисту такого способу вже визначений у його назві.

У правовій літературі висловлено думку, що відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди слід відносити до способів захисту не цивільного права, а інтересу. Такої позиції дотримується, зокрема, У. Маттеї. Відшкодування збитків, стверджує він, по суті не може вважатися охороною права, а є компенсацією втраченого⁵. На його думку, відшкодування збитків відноситься до категорії таких засобів захисту, які охороняють інтерес, але не суб'єктивне право⁶. Російський учений Є. О. Крашенін-

³ Див.: Напр., ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 квітня 2013 р. у справі № 6-5049св13. / <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31130437>

⁴ Див.: У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) : Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, справа № 1-10/2004. — С. 7. / <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9874>

⁵ Див.: Маттеї У., Суханов Е. А. Основные положения права собственности. — М., 1999. — С. 39.

⁶ Див.: Там само. — С. 259.

ніков пояснює, що, задовольняючи вимогу про відшкодування шкоди, завданої внаслідок протиправного знищення майна, суд захищає не право власності, якого у позивача вже немає, та не здійснювану ним деліктну вимогу, а охоронюваний законом інтерес колишнього власника у відновленні свого майнового становища⁷. Солідарний із такою думкою й О.П. Сергеев, вказуючи, що коли річ загинула, а отже, припинилось право власності на неї, засоби захисту вже спрямовані не на захист права власності, а на захист майнових інтересів власника⁸. Цю точку зору підтримує й І.В. Венедіктова, зазначаючи, що об'єктом захисту в цьому випадку виступають охоронювані законом інтереси⁹.

З такою позицією науковців, на нашу думку, беззастережно погоджуватися не можна. У своїх висновках маємо дотримуватися того причинно-наслідкового зв'язку, за яким у цивільному праві відбувається притягнення винної особи до цивільно-правової відповідальності.

Після скоєння правопорушення, а воно теж припинилось одразу після знищення майна, будь-який інший правоохоронюваний інтерес колишнього власника правопорушник не порушував, а тому з правової точки зору прив'язувати відшкодування завданої матеріальної шкоди до захисту нібито порушеного правоохоронюваного інтересу некоректно

Відшкодування завданої матеріальної шкоди — це санкція, що покладається на правопорушника. Санкція є наслідком вчиненого раніше особою правопорушення. Правопорушення, у разі протиправного знищення майна власника, було скоєно щодо права власності, а не якогось іншого правоохоронюваного інтересу. І хоча після знищення майна право власності припиняється, проте питання щодо відшкодування завданої матеріальної шкоди все ж таки виникає через порушення суб'єктивного цивільного права, а не законного інтересу, про що стверджують деякі науковці.

У своєму баченні враховуємо те, що після скоєння правопорушення, а воно теж припинилось одразу після знищення майна, будь-який інший правоохоронюваний інтерес колишнього

власника правопорушник не порушував, а тому з правової точки зору прив'язувати відшкодування завданої матеріальної шкоди до захисту нібито порушеного правоохоронюваного інтересу некоректно.

Окрім відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, Конституційний Суд України до способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу долучив також і відшкодування моральної шкоди

Таким чином, притягнення у цій ситуації правопорушника до цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування завданої ним власнику матеріальної шкоди є звичайною реакцією держави на порушення права власності, тобто того його інтересу, що ґрунтується на відповідному речовому праві власника на річ, а не порушення інтересу як самостійного об'єкта захисту, який імовірно міг виникнути у вже колишнього власника після припинення його права власності на знищене майно. Для посилення аргументації також варто послатися й на правову позицію законодавця щодо цього питання. У ст. 22 ЦК передбачено, що право особи на відшкодування завданих їй збитків виникає у неї через порушення її цивільного права, а не інтересу.

Окрім відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, Конституційний Суд України до способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу долучив також і відшкодування моральної шкоди. Такий крок також мав би бути пояснений судом, зокрема в контексті того, що згідно з ч. 1 ст. 23 ЦК особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Серед способів захисту цивільного інтересу, якими може здійснюватися захист речових інтересів, окрім визначених вище, є й визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Цей спосіб, так само як і визнання правочину недійсним та відновлення становища, яке існувало до порушення, належить до комплексних. Стаття 21 ЦК передбачає можливість визнання судом незаконними та скасування актів суб'єктів владних повноважень у разі, якщо вони суперечать актам цивільного законодавства і порушують цивільні права або інтереси.

З аналізу положень гл. 3 ЦК «Захист цивільних прав та інтересів» можна побачити, що деякі

⁷ Див.: Крашенинников Е.А. Давность притязаний // Очерки по торговому праву: сб. науч. тр. / Под ред. Е.А. Крашенинникова. — Ярославль, 2003. — Вып. 10. — С. 6.

⁸ Див.: Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. — М., 2005. — Т. 1. — С. 550.

⁹ Див.: Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві. — Х., 2011. — С. 209—210.

її норми прописані саме як способи захисту цивільних прав, а не інтересів. Такою, зокрема, є норма ст. 18 ЦК «Захист цивільних прав нотаріусом». У ній зазначено, що нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Між іншим, у правовій літературі часто зауважувалося, що нотаріус може здійснювати захист не тільки цивільних прав, а й інтересу, а також, що, посвідчуючи договори, заповіти, довіреності, вживаючи заходів до охорони спадкового майна, посвідчуючи факт, що фізична особа є живою, даючи роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультацій правового характеру тощо, нотаріус тим самим охороняє і захищає інтереси осіб¹⁰.

Окрім судового порядку, речові інтереси можуть бути захищені й в адміністративному порядку через діяльність інших, не судових, органів державної влади. Варто, приміром, згадати про діяльність Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України, що уповноважена розглядати заперечення проти рішень Державної служби інтелектуальної власності України щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та заяв щодо визнання знака добре відомим в Україні¹¹; про діяльність Антимонопольного комітету України як органу оскарження, до якого учасники цивільних відносин мають право згідно із Законом від 10 квітня 2014 р. № 1197-VII «Про здійснення державних закупівель» (за станом на 25 листопада 2014 р.) звернутися з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів з приводу рішення, дії чи бездіяльності

замовника, генерального замовника, що суперечать законодавству у сфері державних закупівель і внаслідок яких порушено право чи законні інтереси такої особи тощо.

Речовий інтерес як самостійний об'єкт захисту в цивільному праві має, так само як і речові права, майновий характер. Він не поєднаний зі змістом речових прав, а тому, на відміну від суб'єктивного права, є лише прагненням до панування над майном, що має імовірний по відношенню до реальної дійсності характер

Перелік способів захисту речового інтересу можна було б продовжувати й далі. Законодавство щодо цього сприятливе для учасників цивільних відносин. Однак, оцінюючи чіткість та ясність змісту правових норм і головним чином норм ЦК щодо захисту цивільних прав та інтересів, вбачаємо доцільним сформулювати наступні висновки проведеного аналізу.

Речовий інтерес як самостійний об'єкт захисту в цивільному праві має, так само як і речові права, майновий характер. Він не поєднаний зі змістом речових прав, а тому, на відміну від суб'єктивного права, є лише прагненням до панування над майном, що має імовірний по відношенню до реальної дійсності характер. На нашу думку, існує необхідність розмежування у гл. 3 ЦК способів захисту цивільних прав та інтересів. У кодексі необхідно чітко прописати, які способи є способами захисту виключно цивільних прав, а які — цивільних інтересів (таких способів у гл. 3 ЦК не передбачено). Також слід окремо зазначити про ті способи, які мають комплексний характер і можуть використовуватися щодо обох об'єктів цивільно-правового захисту. Ми вважаємо, що такий підхід законодавця якщо й не покладе край науковим спорам — як і чим можуть бути захищені цивільні права та інтереси, то, принаймні, удосконалив цивільне законодавство і зробить зрозумілішим у його прикладному значенні.

¹⁰ Див.: Напр., Венедіктова І.В. Зазнач. праця. — С. 215.

¹¹ Див.: Про затвердження Регламенту Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2003 № 622, затверджено в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2003 р. за № 877/8198 : за станом на 25 листопада 2014 р. / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0877-03>

А.І. Редька,
секретар Судової палати
у кримінальних справах
Верховного Суду України,
заслужений юрист
України

С.А. Солоткий,
науковий консультант
відділу організаційного
забезпечення управління
забезпечення діяльності
Судової палати
у кримінальних справах
Верховного Суду України

Summary

The article raises questions of the sufficiency of judicial functions of the Supreme Court of Ukraine in view of the problems of realization of today's procedural authority to review judicial decisions in criminal cases

Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання

У процесі реалізації права на перегляд судових рішень із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, однією з головних є проблема ефективності такого правового інституту, як вирішення питань про допуск справ до провадження. До набрання чинності Законом № 192-VIII вирішення питань про допуск справ до провадження у Верховному Суді України покладалося на Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Дослідження практики реалізації цією судовою установою відповідних функцій

Передача функцій вирішення питань про допуск справ до провадження Верховному Суду України зняла питання тільки про можливу упередженість Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з точки зору суду у власній справі. Однак питання про предмет судового дослідження на цій стадії залишилося невирішеним

цій показало, що законодавчий механізм, який передбачав вирішення відповідних питань, мав значні недоліки. З одного боку, існувала проблема суду у власній справі, оскільки йшлося про перегляд ухвал суду касаційної інстанції, тобто самого Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, з другого — законодавству, що забезпечувало вирішення питань про допуск справ до провадження, бракувало системного й чіткого підходу до визначення питань про предмет судового дослідження на цій стадії.

Закон № 192-VIII лише частково усунув зазначені проблеми, тому що передача функцій вирішення питань про допуск справ до провадження Верховному Суду України зняла питання тільки про можливу упередженість Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з точки зору суду у власній справі. Однак питання про предмет судового дослідження на цій стадії залишилося невирішеним.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 451 КПК в редакції зазначеного Закону в разі якщо суддя-доповідач (суддя Верховного Суду України) дійде висновку, що подана заява є обґрунтованою, він відкриває провадження. У разі якщо суддя-доповідач дійде висновку, що

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 11. — С. 35—43.

подана заява є необґрунтованою, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією з трьох суддів у складі судді-доповідача та двох суддів. Частина 2 цієї ж статті допускає винесення ухвали про відмову у допуску справи до провадження за результатами такого колегіального розгляду.

Наведені положення закону зумовлюють виникнення питань: до якої межі суддя-доповідач чи колегія суддів можуть досліджувати обґрунтованість заяви і як саме повинна викладатися ухвала про відмову в допуску справи до провадження в контексті дослідження питання про обґрунтованість/необґрунтованість заяви? Адже наведені положення закону прямо зобов'язують суд досліджувати саме цей аспект заяви.

Перевірка заяви на стадії допуску справи до провадження має здійснюватися не з точки зору обґрунтованості підстав, а з погляду наявності обґрунтування та його відповідності самій підставі

Було б більш зрозуміло, якби в законі містилося формулювання про те, що суддя-доповідач (колегія суддів) перевіряє заяву на предмет відповідності її змісту вимогам КПК. Однак законодавче формулювання предмета судового дослідження на зазначеній стадії породжує неоднозначність у питанні щодо предмета дослідження. До того ж якщо колегія суддів вправі відмовити заявникові з мотивів необґрунтованості заяви, то як це корелюється із змістом ч. 2 ст. 456 КПК, якою передбачено відмову Верховним Судом України у задоволенні заяви? Адже за наведених законодавчих конструкцій і в разі вирішення питань про допуск справи до провадження, і у випадку перегляду справи по суті предмет судового дослідження фактично залишається один і той же, що з огляду на різну специфіку самих стадій не повинно мати місце.

Можливим, на нашу думку, підходом до вирішення цього питання є такий: перевірка заяви на стадії допуску справи до провадження має здійснюватися не з точки зору обґрунтованості підстав, а з погляду наявності обґрунтування та його відповідності самій підставі. Наприклад, заявник обґрунтовує необхідність

перегляду судових рішень із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, судовими рішеннями, наданими для порівняння, і формулює правову позицію з урахуванням правової позиції, викладеної у цих рішеннях. У такому разі суд, перевіривши наявність обґрунтування і відповідність його самій підставі, може допустити справу до провадження.

Конституція України закріплює норми, згідно з якими права і свободи людини захищаються судом. Відповідно, процесуальна ефективність суду може мати вимір у площині своєчасності, оперативності та повноті судового захисту порушених прав і свобод людини

Однак, коли заявник у заяві порушує питання про перегляд фактично з підстав, які не передбачені ст. 445 КПК, хоча формально й посилається на відповідні положення КПК, то в цьому випадку можливою є відмова в допуску справи до провадження з підстави її необґрунтованості, оскільки обґрунтування стосується зовсім інших, не передбачених законом підстав для перегляду судових рішень, а обґрунтувань щодо наявності підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, у заяві немає.

Водночас це питання з огляду на зазначену вище проблематику потребує більш чіткого законодавчого вирішення.

Конституція України закріплює норми, згідно з якими права і свободи людини захищаються судом. Відповідно, процесуальна ефективність суду може мати вимір у площині своєчасності, оперативності та повноті судового захисту порушених прав і свобод людини.

Важливе значення має також забезпечення єдності судової практики, але з точки зору правильного правозастосування. Було б помилкою вважати, що єдність судової практики має самостійне значення. Така єдність повинна мати своїм змістом правильне застосування законодавства, яке охоплює правильне розуміння його положень.

Із прийняттям Закону № 2453-VI Верховному Суду України були надані принципово інші повноваження. Після набрання ним чинності повноважень на надання роз'яснень Пленумом Верховний Суд України був позбавлений, натомість запроваджено принцип обов'язковості його судових рішень для всіх суб'єктів владних повноважень, які у своїй діяльності

застосовують норму права, та для всіх судів України. Зазначене положення відображено і в ст. 458 КПК 2012 р.

Однак підхід до забезпечення єдності судової практики, визначений у ст. 458 КПК, не є безспірним з огляду на ряд питань, що виникають під час аналізу відповідних законодавчих положень.

Насамперед, законодавець не зовсім чітко висловився з приводу того, що ж саме є обов'язковим у розумінні зазначеної статті. Йдеться про висновки Верховного Суду України, викладені у постановках (ухвалах — до набрання чинності Законом № 192-VIII). Системний аналіз відповідних положень Закону № 192-VIII і КПК дає змогу дійти висновку про те, що йдеться лише про ті випадки, коли Верховний Суд України, здійснивши судову функцію, здійснив також певну функцію нормоконтролю, вказавши, як саме має застосуватися норма права (статті 455, 456 КПК). Однак відповідні висновки є результатом перегляду конкретних судових рішень у конкретних судових справах. Тому виникає питання про те, до якої межі такі висновки мають бути обов'язковими, що впливає із законодавчих положень ст. 458 КПК.

Якщо проводити аналогію з висновками (правовими позиціями) Конституційного Суду України, то аналіз норм Конституції України та Закону від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» свідчить, що предметна діяльність Конституційного Суду України обумовлена зовсім іншими за юридичною природою завданнями.

У випадку з Верховним Судом України фактично відбулася невдала, на нашу думку, спроба поєднати суто судові функції Верховного Суду України з функціями нормоконтролю. Ця теза базується на тому, що висновок про необхідність застосування конкретної норми закону України про кримінальну відповідальність ґрунтується на конкретних матеріалах конкретного кримінального провадження, з урахуванням конкретних обставин справи та особи винного. Принаймні на це орієнтує ч. 2 ст. 9 КПК, відповідно до якої прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують

підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. У свою чергу, суд, розглянувши кримінальне провадження, має вирішити питання, зазначені у ст. 368 КПК, які корелюють із тими питаннями, про які йдеться у ст. 9 цього Кодексу.

Обов'язковість рішень Верховного Суду України повинна базуватися на виважених і достатніх процесуальних нормах, якими забезпечуватиметься перегляд судових рішень та ухвалення рішення Верховного Суду України з усіх питань правозастосування

Таким чином, виникає питання про практичний механізм врахування висновку Верховного Суду України, про те, як саме має застосовуватися норма права. Адже відповідно до положень ч. 6 ст. 368 КПК (в редакції Закону № 192-VIII) суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Ці мотиви, вочевидь, можуть базуватися на оцінці судом фактичних обставин справи. За таких умов принцип обов'язковості судових рішень Верховного Суду України та їх прецедентності має декларативний характер, оскільки правова позиція щодо правильності правозастосування у конкретній судовій справі завжди зумовлена її обставинами, які становлять межі розгляду справи.

Також не слід забувати про вже згадану проблему «усіченого» судового дослідження шляхом порівняння судових рішень, що оскаржуються, разом із матеріалами кримінального провадження з копіями інших судових рішень, наданих для порівняння.

З урахуванням наведеної проблематики, вважаємо, що обов'язковість рішень Верховного Суду України повинна базуватися на виважених і достатніх процесуальних нормах, якими забезпечуватиметься перегляд судових рішень та ухвалення рішення Верховного Суду України з усіх питань правозастосування.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК Верховний Суд України наділений повноваженнями переглядати судові рішення з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої цим Кодексом, що зумовило ухвалення різних за змістом

судових рішень. Ця підстава запроваджена Законом № 192-VIII як певне розширення повноважень Верховного Суду України і є новою.

Аналіз ознак і змісту підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, також дає підстави для висновку про те, що, за відсутності законодавчих застережень, перегляд судових рішень відбувається на основі встановлення лише самого факту неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої цим Кодексом

Системний аналіз формулювання цієї підстави у п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК дає змогу прогнозувати, що її застосування супроводжуватиметься потенційними труднощами.

Логіко-граматичний аналіз юридичної конструкції п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК дає підстави для висновку про те, що предметом перегляду судових рішень Верховного Суду України є сам факт неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми КПК. Такий висновок ґрунтується на тому, що у наведених законодавчих положеннях, як і у всій гл. 33 КПК, немає будь-яких застережень щодо видів судових рішень, ухвалених судом касаційної інстанції, а також норм КПК, які були предметом застосування.

З цього випливає таке:

1) предметом перегляду Верховним Судом України є всі рішення суду касаційної інстанції, у яких цей суд керувався тими чи іншими нормами КПК або давав оцінку фактичним обставинам кримінального провадження з точки зору відповідності вчинення процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень нормам КПК. При цьому не має значення, чи це рішення, якими суд ухвалив остаточну правову позицію у конкретній судовій справі, чи це рішення, якими касаційна інстанція скасувала судові рішення й ухвалила рішення про призначення нового судового чи апеляційного розгляду кримінального провадження;

2) процесуальні повноваження Верховного Суду України стосуються усіх норм КПК, якими керувався суд касаційної інстанції або давав оцінку фактичним обставинам справи на основі цих норм.

Аналіз ознак і змісту підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, також дає підстави для висновку про те, що, за відсутності законодавчих застережень, перегляд судових рішень відбувається на основі встановлення

лише самого факту неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої цим Кодексом. При цьому відповідно до положень ч. 4 ст. 455, ч. 2 ст. 456 КПК у постанові Верховного Суду України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована.

За визначених процесуальним законом умов виникне необхідність відкриття провадження та перегляду судових рішень касаційної інстанції за самим фактом неоднакового застосування однієї і тієї самої норми права, оскільки будь-яких застережень щодо законності застосування відповідних процесуальних норм закон не містить.

Норма, яка міститься у п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, за відсутності будь-яких застережень, створює й іншу проблему правозастосування. Нею, зокрема, зумовлюється необхідність вирішення питання можливості перегляду судових рішень касаційної інстанції, які були предметом перегляду у Верховному Суді України із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК

Однак норми КПК, які регулюють провадження у суді касаційної інстанції, як і певна частина норм інших норм КПК, передбачають дискреційні повноваження судів усіх ланок. Тобто закон не вимагає діяти певним чином і в чітко визначених межах у кожному кримінальному провадженні, оскільки прийняття процесуального рішення ставить в залежність від наявності чи відсутності тих обставин, які становлять сутнісний зміст відповідного рішення. Наприклад, є норми, які регулюють процедури вирішення слідчим суддею окремих питань кримінального провадження, пов'язаних із тимчасовим обмеженням окремих конституційних прав особи; на розсуд суду, зокрема, касаційної інстанції віднесено також питання щодо ухвалення видів судових рішень, за винятком правила, передбаченого у ч. 3 ст. 438 КПК, ч. 2 ст. 412 КПК.

Тому саме по собі неоднакове застосування однієї і тієї самої норми КПК, з урахуванням наведеного, не створює проблеми законності судового рішення. За таких умов постає питання про легітимність втручання у судові

рішення не з підстави перевірки їх законності чи обґрунтованості, а лише з підстави їх однаковості/неоднаковості.

Норма, яка міститься у п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, за відсутності будь-яких застережень, створює й іншу проблему правозастосування. Нею, зокрема, зумовлюється необхідність вирішення питання можливості перегляду судових рішень касаційної інстанції, які були предметом перегляду у Верховному Суді України із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК (неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання), особливо в тих випадках, коли рішення Верховного Суду України ухвалюва-

Системний аналіз норми, зазначеної в п. 4 ч. 4 ст. 450 КПК, у зв'язку з положеннями ч. 1 ст. 445 КПК дає підстави для висновку, що перегляд Верховним Судом України судових рішень касаційної інстанції по суті поданої заяви не створює перешкод для повторного звернення про перегляд цих же рішень суду касаційної інстанції (за умов додержання строків, передбачених ч. 1 ст. 447 КПК) з інших підстав, зазначених у ч. 1 ст. 445 КПК

лося за законодавчо визначених умов, за яких Верховний Суд України здійснював перегляд у визначених законом межах такого перегляду.

З набранням 30 липня 2010 р. чинності законодавства, яким було змінено процесуальні повноваження Верховного Суду України, його було позбавлено можливості (що має місце і в чинному КПК) перевіряти судові рішення на предмет саме їх законності, оскільки вся правова процедура перегляду пов'язана з однаковістю/неоднаковістю відповідного правозастосування.

У зв'язку з цим виникає питання щодо правомірності перегляду судових рішень касаційної інстанції, які переглядалися Верховним Судом України з інших підстав і за результатами яких втручання у ці судові рішення не відбулося (відмовлено в задоволенні заяви про перегляд судових рішень). Зазначена проблема не знайшла законодавчого вирішення у гл. 33 КПК в редакції Закону України № 192-VIII. Крім того, немає законодавчого застереження

щодо конкретних процесуальних дій Верховного Суду України щодо своїх же раніше постановлених судових рішень у випадку перегляду одних і тих самих рішень суду касаційної інстанції за іншими підставами (їх скасування). Норма, зазначена у п. 4 ч. 4 ст. 450 КПК, зобов'язує Верховний Суд України повернути заяву заявнику у тому випадку, коли є ухвала Верховного Суду України про відмову в допуску справи до провадження за наслідками розгляду заяви, поданої у цій справі з аналогічних підстав. Системний аналіз цієї норми у зв'язку з положеннями ч. 1 ст. 445 КПК дає підстави для висновку, що перегляд Верховним Судом України судових рішень касаційної інстанції по суті поданої заяви не створює перешкод для повторного звернення про перегляд цих же рішень суду касаційної інстанції (за умов додержання строків, передбачених ч. 1 ст. 447 КПК) з інших підстав, зазначених у ч. 1 ст. 445 КПК.

Однак за відсутності відповідних законодавчих застережень може виникнути ситуація, у якій Верховний Суд України, прийнявши до провадження заяву про перегляд судових рішень касаційної інстанції з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК (в редакції

Закону № 192-VIII), які переглядалися із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, опиниться в ситуації, коли прийняття процесуального рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, по суті стане неможливим,

Підстави для перегляду Верховним Судом України судових рішень, визначені за Законом № 2453-VI у редакції до набрання чинності Законом № 192-VIII, на нашу думку, фактично розірвали зв'язок між кримінальним правом і кримінальним процесом, оскільки предметом судового дослідження у разі перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування однієї і тієї самої норми матеріального права був (і залишається) факт такого правозастосування

оскільки одні й ті самі рішення суду касаційної інстанції вже переглядалися, хоч і з інших підстав, і щодо них вже прийнято процесуальне рішення Верховного Суду України.

Отже, й ця проблема, з огляду на її характер, потребує чіткішого законодавчого вирішення.

Звернемо увагу й на таке. Підстави для перегляду Верховним Судом України судових рішень, визначені за Законом

№ 2453-VI у редакції до набрання чинності Законом № 192-VIII, на нашу думку, фактично розірвали зв'язок між кримінальним правом і кримінальним процесом, оскільки предметом судового дослідження у разі перегляду судових рішень із підстави неоднакового застосування однієї і тієї самої норми матеріального права був (і залишається) факт такого правозастосування. При цьому жодних процесуальних можливостей для реагування

Зауважимо, що наведені правові ситуації, як і загальна проблематика реалізації судової

Нормативне тлумачення як метод вирішення проблеми правозастосування теж повинно мати певні межі. Ці межі, на нашу думку, мають полягати в тому, що предметом такого тлумачення можуть бути лише ті питання, вирішення яких за допомогою цього методу не створює по суті інших норм, ніж ті, що зазначені в законі

функції Верховного Суду України, обумовлені саме особливостями законодавчих конструкцій.

Норми, які передбачають право людини на оскарження судових рішень та процедуру реалізації такого права, повинні бути визначені таким чином, щоб заявник мав змогу передбачити можливу поведінку суду в разі реалізації свого права на оскарження; суд, у свою чергу, отримавши відповідний процесуальний документ, повинен діяти у межах чітко визначеної процедури, яка є зрозумілою як для особи, яка оскаржує судові рішення, так і для самого суду. Тільки у спосіб чітко визначеного законодавчого регулювання можна досягти максимально можливої реалізації принципу правової визначеності

на випадки істотного порушення норм КПК чи неправильного застосування норм закону України про кримінальну відповідальність Закон не передбачав. Однак і Закон № 192-VIII, запровадивши можливість перегляду судових рішень із підстави неоднакового застосування норм КПК, також не знімає головної проблеми — зв'язку між кримінальним правом і кримінальним процесом. Адже застосування норми закону України про кримінальну відповідальність — передусім відповідна процесуальна діяльність, результатом якої і є вибір конкретної норми закону про кримінальну відповідальність. Натомість законодавець ще більшою мірою поглибив штучно розірваний зв'язок між кримінальним правом і кримінальним процесом, передбачивши окремо можливість оскарження одних і тих самих судових рішень з підстав як неоднакового застосування норми матеріального права, так і неоднакового застосування норми процесуального права.

Якщо враховувати, що застосування норми процесуального права спрямоване на досягнення певного результату — застосування (відмову у застосуванні) норми матеріального права, то як мають співвідноситися між собою в такому штучному розрізненні підстави, передбачені пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК?

Тому без відповідних законодавчих, передусім концептуальних, змін зазначені питання вирішені бути не можуть. Ще раз наголосимо на тому, що нормативне тлумачення як метод вирішення проблеми правозастосування теж повинно мати певні межі. Ці межі, на нашу думку, мають полягати в тому, що предметом такого тлумачення можуть бути

лише ті питання, вирішення яких за допомогою цього методу не створює по суті інших норм, ніж ті, що зазначені в законі. У будь-якому випадку норми, які передбачають право людини на оскарження судових рішень та процедуру реалізації такого права, повинні бути визначені таким чином, щоб заявник мав змогу передбачити можливу поведінку суду в разі реалізації свого права на оскарження; суд, у свою чергу, отримавши відповідний процесуальний документ, повинен діяти у межах чітко визначеної процедури, яка є зрозумілою як для особи, яка оскаржує судові рішення, так і для самого суду. Тільки у спосіб чітко визначеного законодавчого регулювання можна досягти максимально можливої реалізації принципу правової визначеності. Дискреційність повноважень, на нашу думку, повинна відбуватися в межах визначеної законом процедури, а не зумовлювати (створювати) цю процедуру як таку.

Згідно з положеннями п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК підставою для перегляду Верховним Судом України судових рішень є невідповідність рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України.

Цю підставу для перегляду Верховним Судом України судових рішень введено у гл. 33 КПК Законом № 192-VIII. Однак практична

реалізація відповідної судової функції Верховного Суду України у межах цієї підстави також дає змогу дійти висновків про наявність потенційних проблем у її застосуванні.

Одразу ж звернемо увагу на термінологічну і змістову неузгодженість положень ч. 6 ст. 368 КПК і положень п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК, а також ст. 458 КПК. Останні положення, які містяться у гл. 33 КПК, оперують термінопоняттям «висновки Верховного Суду України, викладені у постановах», тоді як ч. 6 ст. 368 КПК оперує іншим термінопоняттям — «правова позиція, викладена у висновках Верховного Суду України». Глумачачи ці термінопоняття, можна дійти висновку про те, що законодавець мав на увазі саме висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права, однак розбіжність у КПК знову ж таки не дає змоги дати однозначну відповідь на це питання.

Ситуація ускладнюється й самим запровадженням у КПК такого виду джерела права, як висновки, викладені у постановах Верховного Суду України. Необхідність надання таких висновків впливає із положень статей 455 і 456 КПК. Тому для постановки проблеми звернемось до аналізу цих законодавчих приписів.

Положення ч. 4 ст. 455 КПК передбачають, що в постанові Верховного Суду України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована.

Однак положеннями ч. 2 цієї статті передбачено види рішень, що їх вправі ухвалити Верховний Суд України за результатами перегляду судових рішень. Одним із можливих рішень, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 455 КПК, є право скасувати судові рішення (судові рішення) повністю чи частково і направити справу на новий судовий, апеляційний чи касаційний розгляд. Чи потребує у цьому випадку постанова Верховного Суду України висновку про те, як саме має бути застосована норма права, якщо судові рішення переглядалося з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК? Положення ч. 4 ст. 455 КПК не дають відповіді на це питання. У такому випадку вважаємо, що слід виходити з того, що оскільки розгляд справи не

завершено, то висновок про те, як має бути застосована норма права, є передчасним. Такі міркування обумовлені специфічним видом перегляду судових рішень, а також законодавчо визначеною можливістю оскарження судових рішень із підстав їх невідповідності висновкам, викладеним у постановах Верховного Суду України (п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК).

А зміст ч. 1 ст. 456 КПК вказує на дві підстави для відмовлення у задоволенні заяви про перегляд судових рішень: 1) коли обстави-

Законодавчі положення ч. 2 ст. 456 КПК не диференціюють відповідних правових ситуацій, що, з огляду на те, що невідповідність висновків суду висновкам Верховного Суду України, викладеним у постановах, може тягнути їх перегляд із підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК, потребує законодавчого регулювання

ни, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися; 2) норма права застосована правильно.

Можливим є також поєднання двох зазначених підстав. Водночас чи всі випадки відмови у задоволенні заяви потребують висновку про те, як саме повинна застосуватися норма права, що була неоднаково застосована? Адже за наведених підстав для відмови у задоволенні заяви факт неоднакового застосування норми права не підтверджується та/або норма права застосована правильно. У першому випадку немає головної передумови для правового висновку — наявності факту неоднакового застосування норми права; другий випадок не завжди зумовлює надання правового висновку з огляду, наприклад, на усталену практику вирішення певної категорії кримінальних справ.

Натомість законодавчі положення ч. 2 ст. 456 КПК не диференціюють відповідних правових ситуацій, що, з огляду на те, що невідповідність висновків суду висновкам Верховного Суду України, викладеним у постановах, може тягнути їх перегляд із підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК, потребує законодавчого регулювання.

Наведені положення КПК свідчать про те, що самі правові ситуації, коли висновок Верховного Суду України є необхідним, не конкретизовані і не диференційовані. На практиці це вже призводить до того, що заявники звертаються до Верховного Суду України із заявами про перегляд судових рішень з підстав невідповідності рішень

суду касаційної інстанції постановам Пленуму Верховного Суду України, в яких містяться

Постанови Пленуму Верховного Суду України приймалися не як процесуальні документи, а на основі узагальнень судової практики і мали рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Відповідно, позиція Пленуму Верховного Суду України, викладена в цих постановах, за своєю правовою природою не тотожна правовій позиції, висловленій за результатами перегляду судових рішень, тому перегляд судових рішень із підстави невідповідності рішень суду касаційної інстанції постановам Пленуму Верховного Суду України є неможливим

роз'яснення з питань застосування законодавства. Із цього приводу, звичайно, слід вказати на те, що термінопоняття «висновки Верховного Суду України, викладені у постановах» у значенні підстави для перегляду судових рішень охоплює тільки ті правові висновки, які стали результатом процесуального перегляду Верховним Судом України судових рішень. На відміну від цього, постанови Пленуму Верховного Суду України приймалися не як процесуальні документи, а на основі узагальнень судової практики і мали рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Відповідно, позиція Пленуму Верховного Суду України, викладена в цих постановах, за своєю правовою природою не тотожна правовій позиції, висловленій за результатами перегляду судових рішень, тому перегляд судових рішень із підстави невідповідності рішень суду касаційної інстанції постановам Пленуму Верховного Суду України є неможливим.

Складним питанням є також розуміння поняття «висновок Верховного Суду України, викладений у постанові». Процесуальна форма судового рішення Верховного Суду України, звичайно, має певну специфіку, однак вона складається із вступної, мотивувальної і резолютивної частин. Однак ані ст. 455, ані ст. 456 КПК не передбачають конкретних процесуальних форм надання відповідного висновку. Що саме слід розуміти під терміном «висновок Верховного Суду України, викладений у постанові» — усю постанову Верховного Суду України чи тільки її мотивувальну частину? Якщо припустити, що такий висновок має міститися у мотивувальній частині постанови (що до певної міри є логічним), то тоді чи всі постанови Верховного Суду України можуть бути предметом дослідження з точки зору відповідності їхньому

змісту рішень суду касаційної інстанції? Ми вже висловили думку про те, що підставу для перегляду за п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК можуть утворювати тільки ті постанови, якими завершено остаточний розгляд кримінального провадження. Однак з огляду на проблеми співвідношення пунктів 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК, про які йшлося вище, наведена відповідь на це питання не є однозначною.

До того ж законодавець дає можливість суду відступити від відповідної правової позиції Верховного Суду України, умотивувавши своє рішення. Однак у цьому випадку виникає питання про предмет відповідного судового дослідження у Верховному Суді України. Ним, якщо виходити із системного взаємозв'язку положень п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК і ч. 6 ст. 368 цього Кодексу, може бути наявність чи відсутність відповідного мотивування суду, який відступив від позиції Верховного Суду України; його обґрунтованість (переконливість). Водночас і в цьому випадку маємо проблему співвідношення законності з тими підставами перегляду, за результатами яких Верховний Суд України ухвалив правовий висновок.

Конституційний припис про те, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації, на нашу думку, не означає створення окремих спеціалізованих ланок судів, які мають закінчуватися відповідними вищими спеціалізованими судами. Проте обрання законодавцем саме цього шляху призвело до створення розгалуженої мережі судів, які за своїми повноваженнями у певних випадках навіть суперечать один одному

Отже, з огляду на наведене є підстави ставити під сумнів і процесуальну ефективність підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК.

Якщо одним із критеріїв ефективності судової системи можна визнати зрозумілість і доступність відповідних юридичних процедур, то доводиться черговий раз констатувати, що запроваджені законодавцем підходи до функціонування судової системи України не тільки далекі від досконалості, а й значною мірою поглиблюють проблеми діяльності суду. Ми вже зазначили про те, що недосконалість судової реформи 2010 р. констатовано на законодавчому рівні. У контексті досліджуваної теми ще раз доводиться відзначити, що Закон № 192-VIII не зняв проблеми ефективності й достатності

судової функції найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції — Верховного Суду України. Адже фактично залишилися концептуально не вирішеними питання щодо конкретних процесуальних повноважень Верховного Суду України, досі є дискусійним питання про кількість ланок судової системи, яка на сьогодні чотириланкова.

Доводилося чути про те, що повернення до триланкової судової системи потребує внесення змін до Конституції України. Справді, зміст ст. 125 Конституції дає певні підстави для висновку, що поряд із Верховним Судом України — найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, діють і вищі суди, які є вищими судовими органами спеціалізованих судів.

Конституційний припис про те, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації, на нашу думку, не означає створення окремих спеціалізованих ланок судів, які мають закінчуватися відповідними вищими спеціалізованими судами. Проте обрання законодавцем саме цього шляху призвело до створення розгалуженої мережі судів, які за своїми повноваженнями у певних випадках навіть суперечать один одному.

Кількість ланок судової системи України сама по собі не є гарантією поліпшення законності судових рішень, доступності відповідних судових процедур. Такою гарантією може бути лише побудова судової системи, яка буде максимально прозорою і доступною з погляду прогнозованості діяльності суду, а головним питанням здійснення правосуддя у всіх інстанціях стане законність, яка за Конституцією є головною засадою судочинства

З цього приводу Голова Верховного Суду України в інтерв'ю газеті «Судовий вісник» зазначив про проблему прогнозованості судових рішень і навів приклад, коли дві постанови пленумів вищих спеціалізованих судів (постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 3 і постанови пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8) констатували протилежні думки про те, які суди мають розглядати певні категорії судових справ¹. Звичайно, в таких умовах, особливо за відсутності у Пленумі Верховного Суду

України повноважень щодо надання роз'яснень з питань правозастосування та визнання нечинними роз'яснень пленумів вищих спеціалізованих судів, питання про забезпечення єдності судової практики залишається відкритим.

Отже, кількість ланок судової системи України сама по собі не є гарантією поліпшення законності судових рішень, доступності відповідних судових процедур. Такою гарантією може бути лише побудова судової системи, яка буде максимально прозорою і доступною з погляду прогнозованості діяльності суду, а головним питанням здійснення правосуддя у всіх інстанціях стане законність, яка за Конституцією є головною засадою судочинства.

Повноваження Верховного Суду України повинні стосуватися не окремих питань правозастосування, а бути наскрізними для всіх ланок судової системи і видів судових рішень

Верховний Суд України, на наше переконання, повинен бути найвищим судовим органом у судовій системі, а не лише в системі судів загальної юрисдикції. Тільки маючи чітку й зрозумілу вертикаль влади, у цьому випадку судової, можна забезпечити єдність підходів у судовій практиці.

Повноваження Верховного Суду України повинні стосуватися не окремих питань правозастосування, а бути наскрізними для всіх ланок судової системи і видів судових рішень. До такого підходу спонукають і численні звернення громадян України до Верховного Суду України. Аналіз змісту таких звернень свідчить, що, незважаючи на п'ятий рік здійснення Верховним Судом України судової функції лише з підстав, передбачених ст. 445 КПК, громадяни порушують питання законності судових рішень і необхідності захисту порушених, на їхню думку, прав і свобод. Показовим є те, що заявники, знаючи про обсяг і характер повноважень Верховного Суду України, обґрунтовують необхідність судового втручання Верховного Суду України нормами статей 8 і 55 Конституції, а не тими підставами для перегляду судових рішень, що визначені процесуальним законом. І такі звернення не поодинокі.

¹ Див.: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/608864FFA1EEDDF32257E59004FB37C?OpenDocument&year=2015&month=06&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/608864FFA1EEDDF32257E59004FB37C?OpenDocument&year=2015&month=06&)

Якщо враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 5 Конституції носій суверенітету і єдине джерело державної влади в Україні — народ, то є над чим замислитись. Звичайно, народ здійснює державну владу через вибори до Верховної Ради України — єдиного законодавчого органу

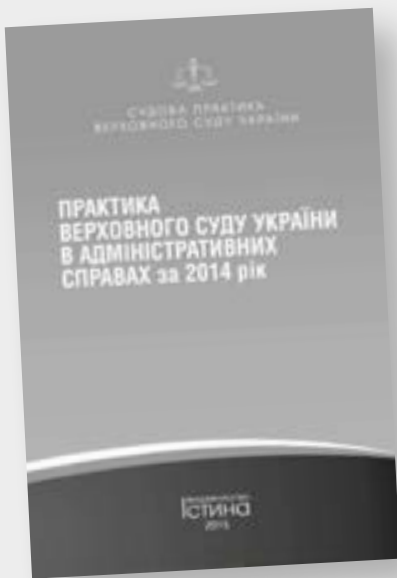
довіри народу до державної влади в Україні, посилення тих руйнівних процесів, що зачепили сьогодні усі сфери суспільного життя, і — що найгірше — це може призвести до втрати Україною свого суверенітету й міжнародної правосуб'єктності.

Питання щодо судової реформи має бути одним із ключових, передусім стратегічних, напрямів діяльності держави. Зволікання з проведенням дієвої судової реформи може мати прямим наслідком остаточну втрату довіри народу до державної влади в Україні, посилення тих руйнівних процесів, що зачепили сьогодні усі сфери суспільного життя, і — що найгірше — це може призвести до втрати Україною свого суверенітету і міжнародної правосуб'єктності

держави. Але це жодним чином не применшує значення самого факту — законодавчо закріпленої неможливості громадян отримати повноцінний доступ до правосуддя у Верховному Суді України.

Питання щодо судової реформи має бути одним із ключових, передусім стратегічних, напрямів діяльності держави. Зволікання з проведенням дієвої судової реформи може мати прямим наслідком остаточну втрату

На жаль, події, що сталися в Україні протягом останніх двох років, переконливо доводять, що здійснення державної влади без конструктивного діалогу з представниками суспільства, проведення реформ без обговорення концептуальних підходів із вченими, практиками, які безпосередньо здійснюють правозастосування, прийняття законів щодо судоустрою, судочинства без обговорення із суддями як рівноцінними носіями державної влади (судової) призводить до погіршення ситуації із захистом прав і свобод людини, порушення міжнародних договорів у сфері захисту прав та свобод людини і, в кінцевому підсумку, є однією з причин послаблення суверенітету Української держави.

Практика Верховного Суду України в адміністративних справах за 2014 рік. — К., 2015. — 212 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права у спірних правовідносинах. До того ж до збірника включено прийняті у той же період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права. Також у збірнику міститься класифікатор справ адміністративної юрисдикції, розроблений Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України.

Видання розраховане на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

З приводу придбання книг звертайтеся до видавництва «Істина»:

вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073

Телефон: (44) 468-3131;

<http://www.istina-books.com.ua;>

e-mail: istina_knigi@ukr.net

Сторінки історії

Я. М. Романюк,
Голова
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

І. Б. Іванченко,
головний консультант
відділу систематизації
законодавства
та історико-бібліотечної
роботи Верховного
Суду України

Summary

The article deals with the process of formation of judicial and legislative power during the national renewal of Ukraine in 1917–1918, and creation of its highest judicial body — the General Court of the UPR

Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки»

У статті на основі узагальнення архівних документів та опублікованих даних зроблено спробу проаналізувати становлення судочинства й законотворення Української Центральної Ради (УЦР), а також дату створення найвищого судового органу Генерального Суду та його правонаступника — Верховного Суду України.

Лютнева революція в Петрограді дала могутній поштовх національно-визвольному руху на українських землях. З'явилася можливість для об'єднання різних за політичними напрямками сил. Із цією метою 7 березня 1917 р.¹ в Києві було створено Українську Центральну Раду. Головну роль в її утворенні, зміцненні та визначенні основних напрямів діяльності відігравали три провідні українські партії: Українська партія соціалістів-революціонерів (М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал), Українська соціал-демократична робітничка партія (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш) та Українська партія соціал-федералістів (Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Ніконовський). Головою Української Центральної Ради було обрано видатного вченого, політика М. Грушевського.

10 червня 1917 р. УЦР прийняла I-й Універсал, названий «До українського народу на Україні й поза Україною суцього», що проголошував намір «творити новий лад вільної, автономної України». Виникла потреба в організації виконавчого органу для управління Україною. Із цією метою 15 червня 1917 р. Комітет УЦР на своєму засіданні ухвалив створення нового органу — Генерального Секретаріату (уряду) — і передав йому виконавчі функції. До його складу ввійшло 8 генеральних секретарів: судових справ, внутрішніх справ, фінансів, міжнаціональних справ, військових справ, земельних

М. Грушевський, голова УЦР (Фото поч. ХХ ст.)

¹ У статті усі дати до 12 лютого 1918 р. наведені за старим стилем.

Перший український уряд — Генеральний Секретаріат України. Сидять (зліва направо) І. Штенко, Х. Барановський, В. Винниченко (голова), С. Єфремов, С. Петлюра. Стоять: П. Христюк, М. Стасюк, Б. Мартос

справ, освіти, харчових справ. Очолив Генеральний Секретаріат В. Винниченко. За словами Генерального Писаря П. Христюка: «Всі складові елементи державності — народ, територія і влада — існували вже, причому влада, як у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу — Центральна Рада і виконавчу — Генеральний Секретаріат».

Під тиском Тимчасового уряду, зважаючи на внутрішні суперечності, Центральна Рада вимушено поступилася своїми принципами. У II-му Універсалі, схваленому 16 липня 1917 р., вона визнала Всеросійські установчі збори, які мали встановити автономію України. Генеральний Секретаріат залишався органом управління в Україні, але військові справи було передано до відомо Тимчасового уряду, при якому УЦР могла мати свого представника.

Ідею створення власної судової системи вперше серед документів Української Центральної Ради було сформульовано в Декларації її Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р., в якій було зазначено: «Завдання Секретаріату в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і до того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатись на підготовку справи українізації та демократизації суду і виробу відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу України»².

Перешкодою на шляху українізації суду став Тимчасовий уряд Росії — створення у складі Генерального Секретаріату посади секретаря

юстиції або секретаря із судових справ заборонено тимчасовою інструкцією за підписами міністра-голови О. Керенського та міністра юстиції О. Зарудного.

В. Винниченко, доповідаючи Центральній Раді про хід переговорів із Тимчасовим урядом стосовно обсягу повноважень Генерального Секретаріату, зазначив, що офіційні кола Петрограду заперечують проти створення в Україні власної судової системи, маючи на увазі, що суд має бути

єдиним не тільки в усій Росії, а й у всьому світі, а тому «не треба заводити на Україні окремого суду та вищого судового органу, як спеціальний секретаріат»³. Доводи, наведені українськими генеральними секретарями про те, що суд повинен стояти якомога ближче до кожного народу та його побуту, провадитися народною мовою, від посадових осіб центру, за визначенням В. Винниченка, «відскакували, як горох від стіни»⁴.

26 вересня 1917 р. під час обговорення Декларації Генерального Секретаріату було порушено питання стосовно судової влади, де дійшли висновку про необхідність того, «щоб апарати суду було краще пристосовано до місцевого населення відповідно до нових національних форм життя на Україні, а для цього потрібне затвердження Секретарства судових справ в складі Генерального Секретаріату»⁵.

У складних політичних та економічних умовах Центральна Рада продовжувала власну державотворчу діяльність. Так, 7 листопада 1917 р. вона ухвалює III Універсал, в якому проголошувалося утворення Української Народної Республіки (УНР), було скасовано смертну кару та гарантовано «свободу слова, друку, віри, зібраннів, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами». В Універсалі визначалося, що «суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу»⁶.

³ Там само. — С. 213—214.

⁴ Там само. — С. 226.

⁵ Там само. — С. 326.

⁶ Там само. — С. 398—401.

² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. — Т. 1. — К., 1996. — С. 38.

Будинок Української Центральної Ради, в якому у 1917—1918 рр. містилися установи Центральної Ради та Генеральний Секретаріат України (Фото поч. ХХ ст.)

Після проголошення УНР Секретаріатом судових справ на розгляд УЦР було подано два законопроекти. Перший визнавав усі державні установи та інституції, що працювали на території України до 7 листопада 1917 р., з їх правами, сферою діяльності, штатами та визнавав ці інституції органами УНР із 7 листопада 1917 р. У другому, поданому до УЦР 25 листопада та затвердженому того ж дня, йшлося про те, що всі закони, постанови й розпорядження, які були видані російським урядом до 27 жовтня 1917 р. і не були скасовані чи замінені універсалами УЦР, мають обов'язкову силу на території УНР, видання ж нових законів, заміна старих, скасування постанов і розпоряджень на території УНР є виключним і неподільним правом УНР. Ці законопроекти увійшли до Закону Центральної Ради під назвою «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» від 25 листопада 1917 р.⁷

Генеральним секретарем у справах судових М. Ткаченком було видано Циркуляр № 1 від 14 листопада 1917 р., що встановлював таке: «На підставі закону, виданого Українською Центральною Радою 10 листопада 1917 р., всім судовим установам і суддям на території Української Народної Республіки належить проголошувати присуди, вироки і постанови «Іменем Української Народної Республіки» замість уживаної досі формули «По указу Временного Правительства»⁸.

Одним з головних завдань Секретаріату (згодом міністерства) судових справ було саме реформування судової системи в Україні. Голова

Генерального Секретаріату В. Винниченко, доповідаючи на сесії Центральної Ради 13 грудня 1917 р., констатував, що у своїй роботі Секретаріат судових справ зустрів активний спротив з боку судових діячів, які не хотіли визнавати УНР та творити суд її іменем. Однак Секретаріат судових справ уже провів через Малу Раду декілька законів з реформування судової системи та продовжує працювати над новими законопроектами, за якими буде провадитися судівництво на Україні⁹.

На території УНР діяла судова система, успадкована від Російської імперії та сформована реформою 1864 р. Система правосуддя складалася із двох ланок: мирові суди з виборними суддями (виборність суддів Мирових судів з 1869 р. було відмінено) та загальні суди із суддями, які призначалися. Крім того, були суди особливої підсудності — військові, комерційні та ін.

Перша ланка (підсистема) — Мировий округ складався з повітового міста й самого повіту чи окремого великого міста та поділявся на кілька ділянок, кожна з яких складалася з дільничого (участкового), мирового та почесного судді. Мирові судді збиралися на повітові з'їзди мирових суддів. Останні, у свою чергу, були апеляційною інстанцією щодо рішень мирових судів. Вони розглядали дрібні кримінальні та цивільні справи.

Друга ланка (підсистема) — Окружні суди, юрисдикція яких поширювалася на кілька повітів. Вони склалися з одного чи кількох відділень з карних і цивільних справ. Ними в першій інстанції розглядалися справи, що виходили за межі компетенції мирових судів. У роботі окружних судів брали участь присяжні. Існували також Судові палати (юрисдикція яких поширювалася на декілька губерній), що були судами другої інстанції, тобто апеляційною інстанцією за рішеннями окружних судів¹⁰.

Ще на початку березня 1918 р. продовжували працювати під головуванням мирових суддів місцеві суди — селянські волосні та верхні сільські¹¹.

Правительствующий Сенат був вищою судовою касаційною інстанцією та вищою інстанцією судового нагляду, в якому для завідування судовою частиною діяли касаційні департаменти з кримінальних та цивільних справ.

⁹ Див.: ЦДАВО України. — Ф. 2209. Оп. — 1. — Спр. 8. Арк. 1.

¹⁰ Див.: Кудлай О. Б. Законотворча діяльність народного міністерства судових справ Української Центральної Ради. — К., 2002 — С.17.

¹¹ Див.: Мироненко О. Л. Світоч української державності. — К., 1995 — С. 70.

Інститут адвокатури поділявся на адвокату вищої категорії (присяжні повірені), які об'єднувалися за округами Судових палат, та нижчої категорії (приватні повірені), які вели незначні справи.

До обов'язків Прокуратури входили нагляд за дізнанням і слідством, підтримка державного обвинувачення в суді. Виконувала вона свої функції через прокурорів Окружних судів, Судових палат та їх товаришів. Крім загальної Прокуратури, існували також спеціальні: військова прокуратура та військово-морська прокуратура.

Однак, незважаючи на активну протидію зовнішніх та внутрішніх антиукраїнських сил, було прийнято Закон «Про утворення Генерального Суду УНР». Звернімося до архівних

даних, зберігаючи правопис того часу (див. вимітку з протоколу засідання Центральної Ради)¹².

До складу Українського Генерального Суду входило 15 генеральних суддів, генеральний суддя порядкуючий Генеральним Судом; 2 генеральних судді, порядкуючих департаментами та 20 службовців — писарі, помічники писарів, регістратор, судові виконавці, скарбник і завідувач рахунковими справами, архіваріус¹³.

Щоб прискорити реформування судової системи судове секретарство розробило законопроект Української Центральної Ради від 17 грудня 1917 р. «Про відмежування судових

¹² ЦДАВО України. — Ф. 2209. Оп. — 1. — Спр. 1. — Арк. 12.

¹³ Див.: ЦДАВО України. — Ф. 2209. Оп. — 1. — Спр. 1. Арк. 51

ВИМІТКА

з протоколу засідання Центральної Ради

Центральна Рада дня 2-го грудня 1917 року

Ухвалила закон про утворення Генерального Суду.

Поки буде заложений Генеральний Суд Української Народної Республіки на основі її Конституції, яка буде ухвалена Українськими установчими Зборами, Українська Центральна Рада ухвалила утворити Генеральний Суд на таких основах:

1. Генеральний Суд складається з трьох департаментів — цивільного, карного і адміністративного і виконує на цілій території України всі функції, належні досі Правительствуючому Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства, також тимчасово, до розв'язання питання про скасування всіх особливих судів, виконує функції Главного Военноморського суду що до справ, вирішених на території України.

2. Генеральний Суд знаходиться в Києві.

3. Члени Генерального Суду мають звання Генеральних Суддів. Вони вибираються Центральною Радою на внесення Генерального Секретаріату на час, поки буде заложений Генеральний Суд на основі Конституції і в протязі сього часу мають права зазначені в арт. 243 Учреждения судових Установлений.

4. Провід в розправі Генерального Суду доручається даним складом присутності одному з присутніх Генеральних Суддів.

5. Провід над канцелярією розпорядною, господарською частиною Генерального Суду, доручається одному з Генеральних Суддів по обранню Генерального Секретаря справ судових.

6. При Генеральному Суді утворюється Прокураторія. Одному з Прокураторів Генеральний Секретар справ судових надає звання Старшого і доручає провід над Прокураторією.

7. Від дня проголошення Генеральним Судом про початок своєї діяльності всі Судові установи на території України повинні подавати Генеральному Судові всі справи, які до того дня мали подаватися до Правительствуючого Сенату.

8. Генеральний Суд негайно по утворенню його персонального складу виробляє і подає на затвердження Центральній Раді через Генерального Секретаря справ судових свій докладний регламент, Генеральний Суд в своїй чинності пристосовується до законів нормуючих чинність Правительствуючого Сенату, і координує їх з нинішнім законом про утворення Генерального Суду і ухвалами законодавчого органу України.

Регламент Прокураторії Генерального Суду виробляється нею і затверджується Генеральним Секретарем справ судових.

9. Декрети Правительствуючого Сенату в справах повсталих на території України і поданих йому до дня проголошення Генеральним Судом своєї діяльності, визначається Українською Народною Республікою за правосильні і обов'язкові для судових Установ України»

С.П. Шелухін, Генеральний суддя
Генерального Суду УНР (Фото
поч. ХХ ст.)

установ Української Народної Республіки від судової системи Тимчасового уряду Росії». 23 грудня 1917 р. Центральною Радою було прийнято Закон «Про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного судів».

Згідно із згаданим вище Законом посади судді і прокурора Генерального й апеляційного судів можуть займати особи з вищою освітою, але за обрання $\frac{3}{5}$ голосів Центральної Ради, суддями можуть бути і особи без вищої освіти. Особи, які мають бажання бути обраними в судді Генерального та апеляційного судів, подають про те заяви в Центральну Раду через Генерального Секретаря судових справ. Генеральний і апеляційний суди мають право пропонувати Центральній Раді через Генерального Секретаря судових

справ, ухвалених загальним зібранням суду, кандидатів на вакантні місця. Генеральний Секретар судових справ вносить у Центральну Раду список всіх кандидатів на обрання. З внесених кандидатів Центральна Рада вибирає потрібну кількість таємним голосуванням, звичайною більшістю голосів¹⁴.

Перше засідання Генерального Суду відбулося 15 січня 1918 р., про що повідомив на засіданні дев'ятої сесії Центральної Ради Генеральний суддя С. Шелухін з нагоди оприлюднення IV Універсалу, яким проголошувалося, що «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу»¹⁵.

Вибори Генеральних суддів були проведені в два етапи, голосував 41 член Малої ради. Спочатку були обрані М. Пухтинський, П. Ачкасов, О. Бутовський, М. Радченко, О. Хруцький, Ф. Попов, С. Шелухін, Г. Шіянов, а згодом — П. Яценко, М. Василенко, К. Товкач, А. Марголін та М. Чернявський. Цікаво, що вибори суддів проходили за наявності реальної конкурентної боротьби, на засіданні, яке відбувалось на третьому поверсі в малій залі (тому квитків для публіки не видавали),

¹⁴ Див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. — К., 1997. — С. 63—64.

¹⁵ Там само. — С. 103, 108—109.

«Присутственні місця» (праворуч) — приміщення Генерального Суду УНР (Фото поч. ХХ ст.)

вибирали записками при зачинених дверях. Як записано у протоколі засідання Малої ради від 2 квітня 1918 р., для голосування про обрання генеральних суддів пропонувалося 30 кандидатів, а обрано було лише п'ять¹⁶.

Зовнішньополітичне та внутрішнє становище України вимагало негайного проголошення незалежності. У IV Універсалі, проголошеному 11 січня 1918 р. на засіданні Малої ради, заявлено: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу»¹⁷. Генеральний Секретаріат перейменовувався на Раду Народних Міністрів, генеральні секретарства — на народні міністерства.

Універсал закликав увесь народ звільнити Україну від «більшовиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край».

Проте в січні цього ж року більшовицькі війська під командуванням колишнього полковника царської армії М. Муравйова розпочали наступ на Центральну Раду. 8 лютого 1918 р. червоноармійці після тривалого гарматного обстрілу вступили до Києва і встановили радянську владу, застосовуючи проти мирних жителів жорстокий терор.

Центральна Рада, всі її органи й установи вимушені були евакуюватись до Житомира.

В умовах більшовицького наступу життєво важливим для УНР було укладання миру з Центральними державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. У цей час у Брест-Литовську проходили мирні переговори між державами центрального блоку, Росією та Україною. Підписання Брестської угоди змусило більшовиків залишити Київ і вже 9 березня Центральна Рада повернулась до столиці України. Міністерство судових справ вжило ряд заходів, намагаючись налагодити роботу судових органів. Наприкінці квітня 1918 р. Центральна Рада знову мала розглянути питання про Генеральний Суд. 18 квітня Генеральним писарством було внесено на її розгляд проект

Закону «Про зміну Артикулу I закону про Генеральний Суд». Згідно із цим Законом Генеральному Суду пропонувалося надати повноваження «Головного воєнного суду щодо справ, вирішених на території України»¹⁸.

Щоб проілюструвати в яких складних умовах проходило становлення судочинства Української держави, наведемо текст архівного матеріалу¹⁹.

У. Н. Р.
Канцелярія
Генерального Писаря
12 березня 1918 р.
№ 223
Київ

До відома і виконання
Директор Канцелярії
Діловод

Циркулярно
До Народного Міністерства Судових
Справ

Під час перебування в Києві більшовицького уряду все листування, законопроекти і постанови Генерального Секретаріату було знищено. Канцелярія Генерального Писаря ласкаво прохає Міністерство Справ Судових не відмовити надіслати їй в найближчій часі копії всіх законопроектів і постанов, які тільки залишилися в міністерстві, за весь час існування Генерального Секретаріату, особливо ті законопроекти, котрі були тільки розглянуті Генер. Секрет. і внесені в Центральну Раду, але Ц. Радою не були ухвалені, а також закони ще не опубліковані в Віснику

29 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР — «Статут про державний устрій, права і вольності УНР». Таким чином було закріплено правовий статус Генерального Суду.

Але історія нашої країни склалася так, що Конституція була прийнята в останній день існування Української Центральної Ради. І лише 22 серпня 1992 р. Президент УНР в екзилі М. Плав'юк передав грамоту Державного центру УНР Президентові України Л. Кравчуку. Це свідчить про те, що Українська незалежна держава, проголошена 24 серпня 1991 р., є правонаступницею Української Народної Республіки.

¹⁶ Див.: Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917—1920. — К., 1997. — С. 65.

¹⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. — С. 102—104.

¹⁸ Там само. — С. 55, 88, 242.

¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2209. Оп. — 1. — Спр. 5. — Арк. 24.

Систематичний покажчик матеріалів, опублікованих у «Віснику Верховного Суду України» у 2015 р.

Судова реформа в Україні: європейський вектор. *Інформація про III міжнародний судово-правовий форум, що відбувся у Верховному Суді України 19—20 травня 2015 р.*

3'2015 2
4'2015 3
5'2015 4

Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду. *Інформація про круглий стіл, що відбувся у Верховному Суді України 11 червня 2015 р.*

8'2015 3

Право власності: європейський досвід та українські реалії. *Інформація про міжнародну конференцію, що відбулася у Верховному Суді України 22—23 жовтня 2015 р.*

10'2015 4
11'2015 13
12'2015 4

Інформація про XIII з'їзд суддів України

11'2015 2

Доповідь Голови Верховного Суду України Я.М. Романюка на XIII з'їзді суддів України

11'2015 3

Судова реформа: підвищити довіру до суду та створити стандарти правосуддя в Україні. *Інформація про міжнародний форум, що відбувся у Верховному Суді України 14 грудня 2015 р.*

12'2015 3

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

1'2015 1	5'2015 1	10'2015 1
2'2015 1	6'2015 1	11'2015 1
3'2015 1	7'2015 1	12'2015 2
4'2015 1	9'2015 1	

У ПЛЕНУМІ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

5'2015 3

ВИСНОВКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України, за I півріччя 2014 р.

1'2015 6
2'2015 2

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2014 р.

3'2015 9
4'2015 14

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами

розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за II півріччя 2014 р.

5'2015 14
6'2015 2

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.

7'2015 3
8'2015 18

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за II півріччя 2014 р.

8'2015 9
9'2015 2
10'2015 5
11'2015 17

СУДОВА ПРАКТИКА

Рішення у господарських справах

1'2015 2 3'2015 4 12'2015 10

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Аналіз судової практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна

1'2015 16

Аналіз судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності

2'2015 15

Аналіз застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання (витяг)

3'2015 18
4'2015 25

Аналіз застосування судами такого виду кримінального покарання, як штраф (витяг)

5'2015 24
6'2015 13

Аналіз судової практики застосування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі (витяг)

9'2015 33
10'2015 21

Аналіз правозастосування судами норм закону про кримінальну відповідальність щодо незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підкваліфікованих товарів (деякі проблемні питання (ст. 204 КК))

11'2015 28
12'2015 15

СУДОВА СТАТИСТИКА

Фулей Т.І. Гендерний склад суддівського корпусу України 4'201541

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики) 6'201523
7'201514

СУДОВА ПРАКТИКА І ПРОБЛЕМИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Грабовська А.О. Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов 1'201532

Нижний А.В. Спир про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці 3'201526

Константий О.В. До питання про повноваження адміністративних судів при перевірці рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб 4'201535

Харченко Г.Г. Речовий інтерес як об'єкт захисту в цивільному праві України 12'201524

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

Андрушко П.П., Задоя К.П. Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України 7'201530
8'201527

Майданик Р.А. Припинення іпотеки виконанням основного зобов'язання: юридична природа та умови 9'201541

ТОЧКА ЗОРУ

Міненкова Н.О. Набувальна давність у правозастосовній практиці: окремі проблемні питання 1'201539

Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні 3'201535

Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Особливості підстав для відмови страховика від здійснення страхової виплати 5'201541

Беляневич О.А. Деякі питання припинення поруки та іпотеки 6'201536

Кузьменко О.Т., Дроздович Н.Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду 10'201531

Григор'єва Л.І., Спасибо-Фатєєва І.В. Звернення стягнення на майно боржника за вимогою кредитора, який є іпотекодержателем (іпотечного кредитора) 10'201537

Цікало В.І., Оприско М.В. Корпоративні права подружжя: складні питання у судовій практиці 10'201543

Редька А.І., Солоткий С.А. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання 11'201535
12'201530

Федорак Л.М. Злочинний намір у кримінальному праві України 11'201544

ІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Селіванов А.О. Правовий статус асистента судді: новий інститут у світлі судової реформи 2'201532

Пушкар П.В. Короткий огляд ієрархії судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та юридичної сили 6'201543

Короткевич М.Є., Пушкар П.В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини 7'201540
8'201536

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

Потильчак Б.О. Верховний Суд УРСР у 1943—1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова 2'201539

Романюк Я.М., Іванченко І.Б. Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки» 12'201540

Інформація про виконання бюджету Верховним Судом України як головним розпорядником коштів державного бюджету за 2014 р. 2'201537

В і т а є м о к о л е г !

(Фото з архіву)

6 грудня відзначив 80 років
суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

Арестенко Анатолій Миколайович.

На посаді судді він працював 32 роки,
майже 23 з яких — у Верховному Суді України.

25 грудня виповнилося 95 років
судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженому юристу України

Гриненку Арсену Даниловичу.

Суддівській справі він присвятив 27 років,
понад 15 з яких — у Верховному Суді України.

Видавництво «Істина» пропонує:

**Судові рішення
Верховного Суду України
у цивільних справах. 2013 /
За заг. ред. А.Г. Яреми. —
К., 2014. — 608 с.**

**Судові рішення
Верховного Суду України
у цивільних справах. 2014 /
За заг. ред. А.Г. Яреми. —
К., 2015. — 728 с.**

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

Видання розраховані на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>; e-mail: istina_knigi@ukr.net**

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З попередніми номерами журналу за 2015 рік (у форматі PDF) можна ознайомитися на офіційному веб-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>
editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:
вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:
відповідальний секретар
(44) 253-9965
група технічного забезпечення
(44) 253-0687

Редактори:
А.В. Гончарук
К.С. Мусяк
П.О. Мусяк
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:
В.М. Горбченко
С.І. Самкова
Фото:
Г.М. Безсмертна
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:
ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468-3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:
ТОВ «ВТС Принт»
вул. Кирилівська, 476
м. Київ
04080
Телефон (факс): (44) 227-7817

Підписано до друку 24.12.2015
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 15-491.
Наклад 1260 пр. Ціна договірна

**Самые лучшие
консультации**

**теперь
50%
информации
для юристов**

vobu.com.ua 044 454-12-80 vobu.com.ua

2

СІЧЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

ЛЮТИЙ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29						

БЕРЕЗЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

КВІТЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	

0

ТРАВЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

ЧЕРВЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30		

ЛИПЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

СЕРПЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

1

ВЕРЕСЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30		

ЖОВТЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
				1	2	
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
31						

ЛИСТОПАД

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30			

ГРУДЕНЬ

пн	вт	ср	чт	пт	сб	нд
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30	31	

6